

“Piyasa Sosyalizmi”nin yükselişi ve düşüşü – 2

Sungur Savran

Yazarın notu: Bu yazı, geçen sayıda da belirtildiği gibi, 1990 sonu-1991 başı dönemde, bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletleri dünya çapında krize girdikten sonra ama Sovyetler Birliği çökmeden önce yazılmış ve **Onbirinci Tez** dergisinin 1991 ortalarında yayınlanan 11. sayısında yer almıştır. **Devrimci Marksizm**'in “sosyalist planlama” akar dosyasında yeniden iki bölüm halinde yayınlanıyor.

Yazının, **Devrimci Marksizm**'in 44. sayısında yayınlanmış olan ilk kısmında önce sosyalist planlamanın bir reddiyesi olarak düşünülmesi gereken “piyasa sosyalizmi” kavramının, 1970’li ve 1980’li yıllarda hem kapitalist ülkelerde hem de bürokratik işçi devletlerinde çok güçlenmiş olduğuna işaret ettik. Kavramı dinamik özelliklerini öne çıkararak tanımladıktan sonra, piyasa sosyalistlerinin bürokratik işçi devletlerinde yaşanmakta olan kriz ve durgunluğu uygulanan merkezi planlamanın doğal ve mantıksal bir sonucu olarak ele aldıklarını dile getirdik. Buna karşılık, sorun dikkatli biçimde irdelendiğinde, krize girenin genel anlamda sosyalist merkezi planlama değil, Stalinist bürokratik planlama olduğunu adım adım ortaya koymaya başladık. Önce iki genel alanda bürokratik yapının planlamayı nasıl sınırladığını gösterdik. İlk olarak, planlamanın tekil ülkelerin sınırlarına hapsolmasının yarattığı sorunlara değindik. İkinci olarak da bürokrasinin kaynak dağılımında yarattığı pazarlık ve kargaşa dolayısıyla, nasıl sanıldığı gibi aşırı merkeziyetçiliği değil, planlama ile piyasanın anarşisinin melez bir biçimini yarattığına işaret ettik. Bu melez biçimin adını “planarşi” olarak koyduk. Yazıya planlamanın bürokrasinin hâkimiyetinde karşılaştığı işleyiş sorunlarını deşerek devam ediyoruz.

İşleyiş sorunları

Yukarıdaki iki altbölümde çizilen genel teorik çerçeve, piyasa sosyalizminin planlı ekonomilerin işleyişine ilişkin sorunlar üzerinde yoğunlaşan *analitik* kanıtlarını eleştirel bir süzgeçten geçirmek için yeterli zemini sağlıyor. Bu noktaların her birini kısa kısa ele alarak gözden geçirelim.

* **Pratik güçlükler:** Bu eleştirinin bilgi akışına ilişkin yönü *esas olarak* bürokratik planlamanın yalan üzerine kurulu mantığından kaynaklanır. Bilginin tam olarak doğru aktığı varsayılsa bile merkezileştirilmesinin güçlüğüne ilişkin itiraz ise, modern ekonominin ürün çeşitliliği dolayısıyla hesaplamanın pratik olanaksızlığı ile birlikte ele alınabilir: Özellikle bilgisayarların ve yeni telekomünikasyon tekniklerinin sağladığı dev olanaklar, bu sorunların üretici güçler geliştikçe daha kolay çözülebileceğinin kanıtıdır. Dolayısıyla, piyasa sosyalizminin genel us yürütmesinin tersine, planlama üretici güçler geliştikçe güçleşmez, kolaylaşır. Ölçü birimlerinin yarattığı sorunlar ise, bürokrasinin sorunları hileli yöntemlerle çözme yönelişinin arı bir örneğidir. Elbette, kısmi çıkarların önemi dolayısıyla bu sorunlar hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmayacaktır. Ama demokratik denetim mekanizmaları bunların etkisini ihmal edilebilir bir asgari düzeye indirecektir.

* **Tüketici sorunları:** Bürokratik planlama sisteminde tüketicilerin karşılaştıkları bütün sorunların hepsini bir kaba koyarak ele almak olanaklı değildir. Öncelikle, gerçek bir felaket niteliğini taşıyan kalite sorununun hiç tartışmasız biçimde doğrudan doğruya geniş emekçi kitlelerin siyasal gücünün zayıflığına bağlı olduğunu belirtmek gerekiyor. Bunu kanıtlamak kolay. Bürokratik sistemde neredeyse bir *yasa* olarak formüle edilebilecek bir düzenlilik görülüyor: Alıcı ne derecede güçlüyse kalite o kadar yüksek, ne kadar zayıfsa kalite o kadar düşük. Güç yelpazesinin doruğunda yer alan Sovyet ordusunun dünyanın en gelişkin silah sistemlerine sahip olduğu, en altında yer alan Sovyet işçilerinin ise kötü kalite mallarla idare etmek zorunda olduğu kimse için sır değil. Demek ki, kalite sorununun çözümü hiç de piyasaya dayanmıyor. Bürokrasinin şatafatını simgeleyen Moskova metrosunu (hiçbir Batı başkentinde görülmeyen biçimde) pırıl pırıl işleten Sovyet sistemi, karşısında Sovyet işçilerinin tüketici kimlikleriyle güçlü temsilcilerini bulduğu gün tüketim mallarının kalitesi çarpıcı bir iyileşme gösterecektir.

Kuyruk sorununun bir boyutu, yalıtılmış ekonomik sınırlar içinde “sosyalizm” kurmaya çalışan bürokrasinin stratejisinde üretim araçları kesimine ağırlık verilmesinin, tüketim maddeleri üretimine (özellikle tarıma) yeterli ilginin gösterilmesinin bir ürünüdür. Ama sorunun ikinci boyutu, yukarıda sözü edilen aşırı-talep olgusuyla ilgilidir. Planarşi, merkezi devlet üzerindeki basınca cevap verebilmek için, var olan kaynaklarla üretilebilecek tüketim mallarından daha yüksek bir kullanılabilir gelir yaratır. Nihayet, bazı tüketim mallarında (örneğin özel binek otomobili alımında) uzun “kuyruklar”ın varlığı, doğrudan doğruya kaynak dağılımında öncelikler sorununa bağlıdır.

Bu noktada, piyasa sosyalizminin tüketici seçişleri sorununu son derecede kaba bir düzeye indirgediğini belirtmek gerekiyor. Bu okulun sözcüleri, tüketim alanında *temel* seçiş sorunu modaya, stile, renge, malın farklı markalarına ilişkinmiş gibi davranırlar (süpermarket sendromu!) Oysa tüketimde temel seçiş çok daha geniş kapsamlı, çok daha temel konulardadır: “Eğitim mi, evlere özel havuz mu?”, “sağ-

lık hizmetleri mi, Kanarya adalarında tatil mi?”, “özel otomobil mi, şehirlerde temiz hava mı?” soruları, “Bermuda şortu bulunmuyor” türünden sorunlardan çok daha önemlidir. Planlı ekonomi öncelikle paranın ihtiyaçlar üzerindeki diktatörlüğünü sınırlayarak bu temel seçiş sorunlarına toplumun çoğunluğunun çıkarlarına uygun cevaplar getirmenin *olanağını* yaratır. Kuşkusuz, piyasanın ihtiyaçlar üzerindeki diktatörlüğünü sınırlamak yetmez; bürokrasinin kitleler adına kararlar almasının da önüne geçmek gerekir.

Son tahlilde, tüketim malları kesimi, piyasanın uzunca bir süre boyunca önemli bir işleve sahip olacağı bir alandır. Tüketimin gittikçe daha çok alanı toplumsallaştırıldığı ve meta biçiminin hâkimiyetinden kurtarıldığı ölçüde (şehir içinden başlamak üzere bedava taşımacılık ve haberleşme, kültür ve spor faaliyetleri, çocuk bakımı, elbette eğitim ve sağlık, yaşanabilir konutlar, dinlenme ve tatil olanakları, giderek ortak yemekhaneler ve çamaşırhaneler) piyasanın bu alanlarda da sönmelenmesinin koşulları yaratılmış olacaktır. Ama o zamana kadar tüketim malları piyasası önemini sürdürecektir. Ne var ki, tartışma konusu olan bu değildir. Özel dönemler dışında, *bütün* merkezi planlama sistemlerinde tüketim malları piyasası mevcuttur. Üstelik, bu piyasaların daha da serbestleştirilmesi somut koşullara bağlı olarak mümkündür.

* **Etkinlik sorunu:** Yatırımların piyasa kıstaslarına göre yapılmaması dolayısıyla etkin olmadığı iddiası köklü biçimde yanlıştır. Her şeyden önce, fiyat sisteminin yatırımlar için iyi bir gösterge dizisi oluşturmadığı çoktan saptanmış bir noktadır. Örneğin Nove'nin kendisi, “bugünün fiyatları altı yıl sonrasının görece kıtlıklarının iyi bir göstergesi olamaz” demektedir.¹ Ayrıca bu iddia, kârlılık ölçütüne bağlı yatırımların “dışsallıklar” adıyla anılan sorunlarla (en basit örnekle çevre tahribatı ya da işçilerin sağlığına verilecek zarar ile) başa çıkmasının olanaksız olduğunu görmezlikten gelmektedir. Nihayet, piyasa ve kârlılık koşullarına bağlı yatırım faaliyetinin, yüksek derecede oynaklığı dolayısıyla işsizliğe ve eksik kapasite kullanımına yol açtığı tartışılmaz bir gerçektir. Kısacası, piyasa ölçütlerine uygun bir yatırım faaliyeti tekil firmanın (tekil kapitalistin) kârlılığı açısından etkin olabilir ama buradan ekonomi düzeyinde bir etkinliğe sıçramak ancak neoklasik bir hayal dünyasında mümkündür.

Global düzeyde, bütün kaynakları seferber ederek, toplumsal önceliklere dayalı bir yatırım politikasını *olanaklı* kılarak, dönemsel bunalımların tahribatına karşıt bir mantık geliştirerek çok daha etkin sonuçlar yaratan planlamadır. Esasen, piyasa sosyalizminin daha derinlikli ve dürüst temsilcileri bu konuda ikirciklidirler. Örneğin Ellman, kapitalist sistemin, işsizlik, düşük işgücü katılım oranları, kullanılan kapasite, yatırım düşüklüğü vb. nedenlerle makro düzeyde planlı ekonomiden daha az etkin olduğunu teslim eder.²

* **Teknolojik gelişmenin yavaşlığı:** Teknolojik gelişmenin bürokratik işçi devletlerinde başlangıçtan itibaren yavaş seyrettiği iddiası kanıtlanmış olmaktan uzaktır. Batılı burjuva araştırmacıların bulguları, 80’li yıllardan önceki yarım yüzyıl boyunca başta Sovyetler Birliği olmak üzere geçiş toplumlarında teknolojinin hızla

1 *Feasible Socialism*, a.g.y., s. 40. Ayrıca bk. s. 91, 93, 94.

2 *Socialist Planning*, a.g.y., s. 20, 311 ve başka yerlerde.

geliştiğini göstermiştir.³ Üstelik başta sanayi olmak üzere birçok alanda 1950-75 arasında Sovyetler Birliği ABD ile arayı önemli ölçüde kapatmayı başarmıştır. Ama bir nokta derhal belirtmeli: Sovyetler Birliği ve öteki geçiş toplumlarında teknolojik gelişme değişik üretim dalları arasında son derece eşitsiz ve çarpık biçimde gelişmiştir. Uzay sanayiinde ya da askeri gereçlerin üretiminde bazen dünyanın en gelişkin teknolojisine sahip olan Sovyet ekonomisi, elektronik tüketim aletlerinden kibrite kadar birçok tüketici malında hâlâ geri teknolojiler kullanmaktadır. Bunun temelinde, aynen tüketim mallarındaki kalite sorununun temelinde olduğu gibi, Stalinist planlamanın üretim araçları üreten kesime verdiği mutlak öncelik dolayısıyla tüketim mallarına bir anlamda “üvey evlat” muamelesi yapması yatar.

Ama daha önemli olan nokta, 1975 sonrasında bürokratik işçi devletlerinin emperyalist ülkelere göre her alanda teknolojik bakımdan geri kalmaya başlamış olmasıdır. Batı’da yeni teknolojiler (“mikro-chip”ler, bilgisayarlar, yeni telekomünikasyon teknikleri, robotlar, biyoteknoloji vb.) dünya bunalımının yarattığı sınırlar dolayısıyla yeterince kitlesel biçimde olmasa bile uygulamaya girince, Batı ile geçiş toplumları arasındaki teknolojik fark gittikçe büyümeye başlamıştır.

Bürokratik işçi devletlerinde 70’li yılların ortalarından itibaren görülen bu teknolojik durgunluğun bir nedeninin, bu geçiş ekonomilerinin ulusal sınırlar içinde hapsolmaları dolayısıyla dünya çapında bilgi ve teknoloji alışverişi çevriminin dışında kalmaları olduğuna daha önce değinmiştim. Burada bizi *ic* etkenler ilgilendiriyor. İç işleyiş bakımından en önemli etken yine planarşinin doğasından kaynaklanır. Bürokrasinin bütün klikleri, kendi güçlerini geliştirme mücadelesi içinde kendi çevrelerinde küçük “imparatorluklar” oluşturduklarından dolayı, bürokratik işçi devletlerinde uygulanan yatırım stratejisi hep daha fazla sayıda yeni üretim birimi kurmaya, eskiden kalmış üretim birimlerinde teknolojik yenileme/modernizasyon yatırımlarına göre oransız bir ağırlık verir. (Eski kuruluşlar bürokratik klikler için “cepte keklik”tir: “Gevşek bütçe tahdidi” dolayısıyla batmalarına nasıl olsa izin verilmeyecektir.) Bu yatırım politikası, yeni işletmelerin, eskimiş teknoloji ile çalışan bir deniz içinde adacıklar gibi kalmasına, yani teknolojik yenilenmenin muazzam eşitsiz bir gelişmeye tâbi olmasına, dolayısıyla ekonominin teknolojik kapasitesinin, ortalama olarak düşük kalmasına yol açan bir faktördür. Bilgisayarlaşma ya da robotlaşma türünden hızlı teknolojik değişim dalgalarında bu atalet gerçek bir *ayak bağı* haline gelir.

Bu genel nitelikteki kısıtlayıcı etkene, son dönemin teknolojik gelişmelerinin özgül niteliğinden kaynaklanan sorunlar eklenir. Günümüzün en önemli yenilikleri olan bilgisayar ve yeni telekomünikasyon tekniklerinin politik alanda merkezi denetim altında tutulamayacak haberleşme ve fikirleri yayma yöntemlerini olanaklı kıldığı açıktır. Daha önce muhaliflerine izinsiz daktilo bulundurmayı yasaklayan rejimler için herkesin elinde bir kişisel bilgisayar tam bir karabasandır!

3 Örneğin: R. Amann/J.M. Cooper/R.W. Davies (der.), *The Technological Level of Soviet Industry*, New Haven, 1977; P. Gregory/G. Leptin, “Similar Societies under Differing Economic Systems: The Case of the Two Germanys”, *Soviet Studies*, Ekim 1977; J.S. Berliner, “Soviet Economic Reform and Technological Progress”, Fukushima International Symposium’a sunulmuş, basılmamış bildiri, Kasım 1987.

Merkezi planlamanın doğasında teknolojik gelişmeyi yavaşlatan bir özellik olduğu iddiasının doğru olmadığı, geçiş toplumlarının birçok alanda yer yer dünya çapında en gelişkin teknolojiyi üretmiş olmasından bellidir. Bizim için asıl cevap verilmesi gereken soru başkadır. Kapitalist toplumda teknolojik yenilikleri rekabetin bir ürünü olarak kavrayan piyasa sosyalistleri, rekabete temel bir itici güç olarak yer vermeyen sosyalist planlamanın teknolojik gelişmeye hız verecek hiçbir dinamik içermediğini ileri sürerler. Oysa, merkezi planlama gerçekten sosyalist planlama adını hak edecek bir nitelik taşıyorsa, teknolojik gelişmeyi bir **zorunluluk** haline getiren belirli içkin ya da yapısal özellikler içeriyor demektir. Bunların başında emeği, gerek boş zamanın artırılması, gerekse ağır, yeknesak, sağlığa-aykırı işlerin ortadan kaldırılması yoluyla özgürleştirme zorunluluğu gelir. İkinci olarak, emeği, üretim süreci içinde sermayeyi cisimleştiren makinelere ve ayrıntıda işbölümüne tutsak kılan kapitalist emek sürecinin yerine, hem daha üretken, hem de kolektif işçinin üretim sürecinin efendisi haline gelmesini sağlayacak yeni teknolojilerin geliştirilmesi bir gereksinim olarak kendini dayatacaktır. Nihayet, kapitalist toplumsal işbölümünün en temel ürünlerinden biri olan kafa/kol emeği ayırımının aşılması yönündeki gelişmeler teknolojinin yenilenmesi için gerçek bir itici güç rolünü oynayacaktır.

Üstelik kolektifleşmiş ekonomisiyle sosyalizm bu tür bir gelişmeyi **olanaklı** kılacak bütün unsurları serbest bırakacaktır. Bunun bir ifadesi, artık karşılımları dikilmiş yabancı bir güç tarafından despotik biçimde yönetilmeyen işçilerin, teknolojik yeniliklere ilişkin olarak çok daha inisiyatifli davranma olasılığıdır. Bir ikinci gösterge de, bürokratik işçi devletlerinin temel bilimlerde ve nitelikli işgücünde kendileriyle karşılaştırılabilir düzeydeki başka ülkelerden kat kat üstün olmalarıdır. Örneğin, nüfusları ve işgüçleri arasında pek az fark olmasına rağmen Sovyetler Birliği’nde mühendis sayısı ABD’ninkinin 2,5 katıdır. Bu ülkede üniversite öğrencisi sayısı 5 milyon, profesörü sayısı ise 500 bindir.⁴ Bilim ve eğitim düzeyi bu kadar yüksek bir toplumun teknolojik gelişmenin önünde bir engel olacağını düşünmek mümkün değildir. Bürokrasinin hâkimiyetinin yarattığı çarpıklıklar kolektifleştirilmiş planlı ekonomiye yüklenemez.

* **Çalışma disiplini ve emek üretkenliği sorunu:** Bürokratik işçi devletlerinde emek üretkenliği ve çalışma disiplininin gelişmiş kapitalist ülkelerle karşılaştırıldığında düşük olduğu doğrudur. Piyasa sosyalizmi bunu piyasa mekanizmalarının (özellikle işsizlik tehdidinin ve gelir farklılaşmasının) “terbiye edici” etkisinin yokluğuna bağlar. Oysa sorun böylesine basit biçimde ele alınamaz; hatta burada hakkı verilemeyecek kadar karmaşıktır. Birincisi, bu toplumlarda işçilerin daha gevşek bir tempoyla çalışmaları, daha devamsız olmaları vb. hiç tartışmasız işçilerin başlıca kazanımlarından biri olan tam istihdam koşullarının ve çalışma güvencesinin olanaklı kıldığı bir gücün kullanılmasının sonucudur. Ancak bu koşullarda işçilerin çalışmayacağını iddia etmek, **insanların işsizlik tehdidiyle karşı karşıya kalmadıkça çalışmayacağını** iddia etmek anlamına gelir. Bu, piyasacıların insan doğası hakkındaki yargılarının iyi bir ifadesi olabilir ama gerçek dünyada sorun bambaşkadır.

⁴ Moshe Lewin, *The Gorbachev Phenomenon*, University of California Press, Berkeley, 1988, s. 49.

İşçilerin bu davranış kalıpları, üzerinde hiçbir denetime sahip olmadıkları ve ürünlerinden oransız biçimde bürokrasinin yararlanacağını bildikleri bir üretim sürecine yabancılaşmış olmalarının bir ürünüdür. Polonya işçileri arasında yaygın olan bir şaka bu gerçeğe ışık tutuyor: “Onlar bize ücret öder gibi yapıyorlar, biz de çalışıyor gibi yapıyoruz”! Yani işçiler bürokratik hâkimiyete karşı *direnış* göstermektedirler. Tam istihdam ve çalışma güvencesi çalışma şevkinin yokluğunun *nedeni* değildir; sadece işçilerin direnişini *olanaklı* kılar. Bu anlamda, bürokratik işçi devletlerinin işçilerinin kapitalist ülkelerin işçilerinden çok daha üstün bir durumda oldukları ortadadır. Tam istihdam koşulları onlara *işgününü pratikte kısaltma* olanağını tanımaktadır. Batı işçisinin tabi kılındığı insanlık dışı çalışma temposuyla karşılaştırıldığında bu büyük bir avantajdır.

Ama düşük emek üretkenliği son tahlilde toplumun bir bütün olarak daha yoksul olmasına yol açtığı için mücadele edilmesi gereken bir noktadır. Bütün sorun bu mücadelenin nasıl verileceğidir. Piyasa sosyalizmi, bürokrasinin despotizminin (işçi devletinin koşulları dolayısıyla) işçileri zorlamaya yetmediği yerde işçileri işsizlik kırbağı altında çalıştırmayı öneriyor. Oysa bir çözüm daha vardır: bürokrasiyi alaşağı ederek işçi demokrasisi temelinde gönüllü bir disiplin kurmak. Üstelik bu yöntem emek üretkenliğinin düşüklüğünün *asıl nedenini*, bürokratik planarşinin yol açtığı darlık ve orantısızlıkların yarattığı düzensizlikleri de ortadan kaldırarak üretkenliğin artışının önünü gerçek biçimde açacaktır.

Bu bölüme son verirken, bütün bu eleştirilerde izlenen bir yöneme dikkat çekmek gerekiyor. Piyasa sosyalizmi, merkezi planlamaya yönelttiği bütün eleştirilerde piyasa sisteminin bütün sorunlarını bir kenara bırakmakta, en kaba ders kitaplarında ya da refah iktisadı modellerinde yer alan türden idealize edilmiş bir piyasa tablosu çizmektedir. Yani gerçek dünyada bürokratik bir doğum lekesiyle dünyaya gelmiş bir planlama ile neoklasik ders kitaplarının matematik fantezilerinden başka hiçbir yerde var olmayan bir “tam rekabet piyasası”nı karşılaştırmaktadır. Oysa, gerçek dünyada, neoklasik tam rekabet modelinin varsaydığı tersine asıl bilgi akışı sorunları kapitalist piyasada vardır (çünkü bilgi özel çıkarlar dolayısıyla hep gizlenir), tüketicilerin seçimleri reklamcıların, pazarlamacıların, modacıların ve bütün modern beyin yıkayıcılarının bombardımanı altında belirlenir, kapitalist firmanın “etkinliği” on milyonların, yüz milyonların işsizlikten, yoksulluktan, göçlerden bunalması gibi “olumlu” sonuçlar doğurur, insanlığın başındaki nice felakete çözüm getirecek yeni teknolojik buluşlar kârlılık hesaplarıyla gizlenir ve uygulamaya sokulmaz,⁵ işçiler kendilerini yabancı bir güce karşı savunmak için çalışmadan sürekli olarak kaytarmanın mücadelesini verir. Ama bütün bunlar —bunalımlar, kitlesel açlık, büyük kentlerde kol gezen suçluluk,⁶ ABD’de geri ülkelerden yüksek

5 Bunun en yüz kızartıcı örnekleri tıp teknolojisindeki yenilikler konusunda ortaya çıkar. Son olarak, ABD’de ortalığı kasıp kavuran AIDS salgınından muzdarip hastaların bir bölümü için hayat kurtarıcı olabileceği bilimsel olarak saptanan bir ilacın varlığı beş ay boyunca kamuoyundan gizlendi. Neden, araştırmacıların bencil çıkarının böyle gerektirmesi. Bk. *New York Times*, 14 Kasım 1990.

6 2 Aralık 1990 günü dünya kapitalizminin merkezi Wall Street’in de bulunduğu New York şehrinde *yedi saat içinde yedi cinayet* işlendi. Son yıllarda New York her geçen yıl cinayet sayısı bakı-

olan çocuk ölüm oranı⁷— piyasa sosyalistlerini rahatsız etmez. Onlar için önemli olan kutsal piyasa hazretlerinin işleyişine karışmamaktır.

Lojistik destek önermeleri

Piyasa sosyalizminin, piyasa ve sosyalizm gibi birbiriyle uyuşacağı en hafif deyimle çok kuşkulu iki öğeyi yan yana getirdiği için birtakım konularda kendisine yöneltilebilecek eleştirileri karşılayabilmek amacıyla bazı yan destek önermeler geliştirdiğini yukarıda belirtmiştim. Şimdi bu önermeleri teker teker ama kısaca ele almamız gerekiyor.

* **“Tarafsızlık” iddiası:** Piyasanın bir teknik araçlar dizisi oluşturduğu, farklı sosyo-ekonomik ilişkiler karşısında “tarafsız” olduğu, kapitalizm çerçevesinde asli bir yeri olsa da sosyalizmin geliştirilmesi amacıyla da kullanılabilmesi iddiasının ilk dayanağı piyasanın kapitalizme özgü olmadığı, kapitalizm-öncesi toplumlar da da var olduğu, dolayısıyla sosyalizmle de bağdaşabileceği tezidir. Bu tezin, bir yandan piyasanın kapitalizm-öncesi toplumlar ile kapitalizm içindeki konumunun köklü farklılığını, öte yandan da kapitalizm-öncesi toplumlar ile sosyalizme geçiş toplumlarının gelişmesi bakımından *nitel* farklılığını görmezlikten geldiği için yanlış olduğunu yukarıda göstermeye çalıştım. Burada ek olarak işaret edilmesi gereken nokta şu: Piyasanın sosyalizme geçiş toplumunda ekonomik işleyişin temel düzenleyicisi haline gelmesi, işçi devletlerinde işçilerin kapitalist toplumda olduğundan çok farklı bir toplumsal konuma sahip olmasını sağlayan kazanımlarının (tam istihdam, çalışma güvencesi, evrensel bedava hizmetler, emek miktarından bağımsız asgari tüketim düzeyi, işçi sınıfı içinde dayanışma gelenekleri vb.) her birini teker teker ortadan kaldırma tehdidini yaratır. Bu dinamiğin somut mekanizmalarını başka bir yazımda açıkladığım için burada bu konuya yeniden girmeye gerek görmüyorum.⁸ Burada yalnızca piyasa reformlarının, kadınların işçi devletlerindeki özgül kazanımlarını da tasfiye etme tehlikesini taşıdığını ekleyeyim. Gorbacov ve ideologlarının aileyi nasıl yücelttiği, kadının yerinin evi olduğunu örtülü ya da açık biçimde savunduğu kimse için sır değil. Ailenin ve kadının “doğa”sının yüceltilmesinin ardında yatan saik, hızla artacak işsizliğin büyük bölümünün kadınların sırtına yüklenmesi yoluyla toplumsal gerilimin başa çıkılamayacak boyutlara ulaşmasını engelleme amacı. Ama sorun bununla da sınırlı değil. Daha önce Macar deneyiminde açıkça görüldüğü gibi,⁹ piyasa reformları çocuk bakımından ev işlerine kadar birçok faaliyetin toplumsallaşması eğilimini tersine çevirerek kadını zorunlu olarak yeniden eve dönmeye iter.

mından kendi rekorunu yeniden kırıyor. 1989’da resmen saptanabilen cinayet sayısı 1905. 1990’ın ilk on bir ayında bu sayı 2000’i aşıyor. (*New York Times*, 3 Aralık 1990.) Amerika’nın bütününde cinayetler, aynı gazetenin ifadesiyle, bir savaşa yaklaşıyor. Genç siyahlar arasında her bin kişiden biri bu yıl cinayete kurban gitmiş. (*New York Times*, 7 Aralık 1990.)

7 ABD’de siyah vatandaşların yaşam süresi beklentisi, dünyanın birçok ülkesinden, bu arada bazı az gelişmiş ülkelere düşük (1989’da 65,9). *New York Times*, 30 Kasım 1990.

8 Bk. “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, a.g.m., s. 85-90.

9 Buna piyasa sosyalizminin sözcüsü Kornai bile değiniyor. Bk. “The Hungarian Reform Process”, a.g.m., s. 59.

Kısacası, piyasa mekanizması hiçbir anlamda tarafsız, teknik bir araçlar silsilesi değildir, işçilerin, kadınların, az gelişmiş bölgelerin, (federal yapıya sahip ülkelerde) yoksul ulusların aleyhine işler. Bu işleyişin nasıl bir dinamik doğurduğuna aşağıda yeniden döneceğiz.

* **Piyasa/demokrasi ilişkisi:** Demokrasinin piyasa ekonomisiyle, “girişim özgürlüğü” ile, hatta kapitalizmle, doğrudan bir bağ içinde olduğu tezi sol liberalizmin genel tezlerinden biridir. Bu tezi başka bir yazıda ayrıntılı olarak eleştirmiş olduğum için burada bu genel biçimiyle ele almayacağım.¹⁰ Bu yazı çerçevesinde piyasa sosyalizminin daha özgül iki iddiası üzerinde durmak gerekiyor. Bunlardan biri, bürokratik işçi devletlerinde piyasa reformları ile siyasal demokratikleşmenin hep el ele gitmiş olduğu iddiasıdır. Bu iddia iki bakımdan tarihsel gerçeklerle uyuşmaz. Birincisi, geçmişte bürokratik işçi devletlerinde demokratikleşme yönünde **tabandan** gelen hareketlerin pek azı piyasa reformlarına yönelik talepler geliştirmişlerdir. 1953 Berlin ayaklanmasında Alman işçilerinin, 1956’da Polonya’da ve Macaristan’da kurulan işçi konseylerinin piyasaya yönelik talepleri yoktu. 1968’de Çekoslovakya’da kurulan işçi konseyleri, politik liberalleşme yanlısı Dubçek hükümetine tam da **aynı zamanda** piyasacı olduğu için destek olmamışlardır. İkincisi, **tepeden** başlayan reform hareketlerinde piyasa reformlarıyla görece demokratikleşmenin el ele gitmesinin nedeni bunların (piyasa ile demokrasinin) doğasından türeyen zorunlu bir ilişkiye değil, özgül bir konjonktürel nedene bağlıdır. Reformcu bürokrasi, yerleşik sistemin güçlü toplumsal-siyasal dayanaklarını sarsmak amacıyla aydınların, toplumun büyük bölümünün, hatta çıkarları reformlardan zedelenecek işçilerin dahi desteğini kazanmak için politik demokrasiyi genişletmeye yönelir. Yani glasnost perestroyka’nın, siyasal demokrasi iktisadi liberalleşmenin bir aracıdır.¹¹ Ama bir kez koşullar değişir ve işlevsel olmaktan çıkarsa, buruşturularak bir kenara atılacak olan demokratikleşmedir, iktisadi liberalleşme değil. 1990 yılı içinde Sovyetler Birliği’nde yaşanan gelişmeler (Azerbaycan ve Litvanya’ya tankların gönderilmesi, grev hakkının kısıtlanması, Gorbaçov’a “kanun ve nizamı” sağlamak amacıyla olağanüstü yetkiler verilmesi, yeni bir Milli Güvenlik Konseyi kurulması, Litvanya ve Letonya’daki askeri baskı) bu konuda ikna edici bulunmuyorsa Çin’e bakmak yeterlidir. 1978’den beri iktisadi reformların yürütülmesine nezaret ettiği için bütün Batı basınının ÇKP’nin siyasal açıdan da liberal kanadının önderi ilan ettiği Deng Şiao-Ping, 1989’da Tienanmen katliamının baş sorumlusu rolünü üstlenmiştir. İşte Çin glasnostunun hüznün verici sonu!

Piyasa/demokrasi ilişkisinin sözü edilen ikinci boyutu, piyasa mekanizmasının işçi özyönetimini olanaklı kılacağı tezidir. Bu tezi özellikle Brus savunmuştur.¹² Pratikte Yugoslavya’da uygulanan modelin bir tür özyönetim ile piyasa sosyaliz-

10 Bk. “Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru”, *Onbirinci Tez*, 2, Şubat 1986. Bu konuda çok yararlı bir kaynak, Necip Çakır’ın “Piyasa ve Demokrasi” (*Onbirinci Tez*, 6, Haziran 1987) başlıklı yazısıdır.

11 Bu konu üzerinde başka yazılarda ayrıntılı olarak durdum. “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, a.g.m., s. 90-92 dışında ayrıntılı bir kanıt için şu kaynağa bakılabilir: S. Savran, “Bürokrasi Kendine Karşı: SBKP 19. Konferansı”, *Sınıf Bilinci*, 2, Ekim 1988, s. 12-17.

12 *The Market...*, a.g.y., s. 154-155.

mini birleştirdiği biliniyor. Son dönemde ise Gorbaçov reformlarının ilk evresinde piyasa ile birlikte özyönetimin de bir ölçüde propagandası yapılmıştır. Sonuncusundan başlayalım. Sovyet deneyiminde özyönetimin kendisinin ciddi bir atılım yapması bir yana, propagandası bile kısa sürede sönüp gitmiştir.¹³ Yugoslav deneyimi ise tam da işyerinde demokratik kısıntılarla sınırlı bir korporatist düzenleme ile piyasanın bir araya geldiği bir bağlamda toplum çapında bürokratik hâkimiyetin nasıl sürebileceğinin yaşayan kanıtını oluşturuyor. Üstelik bu çerçeve içinde piyasa sürekli olarak özyönetimle çelişen, işletme yöneticilerinin yetkilerinin artmasına yol açan bir unsur olarak işlev görmüştür.¹⁴ Brus da son dönem çalışmalarında bu deneyimin derslerini açıkça çıkarıyor: “... özyönetime dayanan kolektif, işletmenin mal varlığının sahibi değil (yani işletme bir kooperatif değil), sadece bütün toplumun bir kayyumu gibi hareket ediyor; ama bütün iktidarın özyönetime dayalı topluluklardan kaynaklandığı yolundaki yaygın retoriğe rağmen, toplum nedense, neredeyse kaçınılmaz biçimde, kendini değişik düzeylerde bir devlet bürokrasisinde kurumlaştırıyor.”¹⁵ Brus’un çıkardığı ders başka piyasa sosyalistleri için de şayan-ı tavsiyedir!

Bu konuya son vermeden önce bir noktaya dikkati çekmek istiyorum. Piyasa sosyalizmi sürekli olarak bürokrasiden söz eder ama bu, Marksizmin bürokrasi kavramından çok farklıdır. Piyasa sosyalistleri için piyasanın mantığına karşıt, bilinçli, siyasal müdahaleye dayanan her türlü ekonomik karar ya da karar mekanizması, ne kadar demokratik biçimde belirlenmiş olursa olsun bürokratiktir. Yani piyasa sosyalizminde bürokrasi piyasanın karşıtıdır, Marksizmde ise işçi demokrasisinin.

* **Sosyal adalet iddiası:** Piyasanın sosyal adaleti sağlayacağı iddiası “serbest piyasa” ekonomilerinde “sosyal adalet”in içler acıklısı haline bakıldığında, piyasa sosyalizminin en inanılmaz iddiası gibi duruyor. Kuşkusuz! Ama bu iddianın ardında ne yattığına kısaca bakmak gerekiyor. Sorun, var olan işçi devletlerinde hâkim katman olan bürokrasinin ayrıcalıklarından kaynaklanıyor. Bu ayrıcalıkların büyük kitlelerde uyandırdığı infialin bilincinde olan reform ideologları bundan kendi programlarına destek kazanmak için yararlanmaya çalışıyorlar. Bürokrasinin ayrıcalıkları temel olarak bulunan göreve bağlı aynı ayrıcalıklar (ev, bahçıvan, ahçı, hizmetçi, tatil daçası, otomobil, şoför, özel dükkânlar, özel hastane ve klinikler, özel okullar vb. vb.). Piyasanın iktisadi ajanları ödüllendirme sisteminde bu tür aynı ayrıcalıklara yer yok. Dolayısıyla sosyal adalet yerine gelecek!

Eğer piyasanın aynı ayrıcalıklara son verirken (daha doğrusu bunları sınırlarken) yeni, çok daha köklü ve derin toplumsal eşitsizlikler yaratacağı hatırlatılırsa, Sovyet piyasa sosyalistleri, bunların “sosyalist bölüşüm ilkesi”ne uygun olduğu “kozunu” oynuyorlar. Yani “herkese emeğine göre”. Bu ilkenin sosyalist bir ilke değil, komünizmin üst aşamasından önce **zorunlu bir ser** olarak katlanılacak bir

13 Bk. R.W. Davies, “Gorbachev’s Socialism in Historical Perspective”, *New Left Review*, 179, Ocak-Şubat 1990 ve David Mandel, “Revolutionary Reform in Soviet Factories”, *Socialist Register*, 1990.

14 Catherine Samary, *Plan, marché et démocratie. L’expérience des pays dits socialistes*, Institut International de Recherche et de Formation, Amsterdam, 1988.

15 “The Communist Economic System”, a.g.m., s. 271.

burjuva bölüşüm ilkesi olduğunu biliyoruz.¹⁶ Ama sorun bununla sınırlı değil, çok daha derinlere gidiyor, çok daha vahim.

“Herkes emeğine göre ilkesi”, çalışmanın insanlar için henüz kendilerini ifadenin bir biçimi, bir ihtiyaç haline gelmediği bir evrede, üretimi arttırmanın gereklerinin dayattığı bir zorunluluktur. Yani burada tam tamına işçinin çok ve iyi çalışması için *maddi özendiriciler* sağlama sorunuyla karşı karşıyayız. Şimdi, birincisi, maddi özendiriciler sorunu piyasa yöntemlerinin uygulanıp uygulanmadığından *bağımsızdır*. Yani merkezi planlama sisteminde de maddi özendiriciler yaygın olarak kullanılabilir.¹⁷ Ama, ikincisi, piyasanın yarattığı gelir farklılıkları hiç de emek miktarının (hatta emeğin vasıflılığının) sonuçlarıyla sınırlı değildir.

Piyasa sisteminin ödüllendirmede yarattığı farklılıklar üretim biriminin içinde bulunduğu kesime, kullandığı teknolojiye, piyasanın konjonktürel eğilimine, üretilen ürünün ihracat olanaklarına, coğrafi bölgeye, bölgede işçi sınıfının örgütlülük derecesine, işçinin cinsiyetine ve buna benzer sayısız etkene bağlıdır. Bu etkenlerin hiçbiri *işçinin denetiminde değildir*. Dolayısıyla, piyasanın yarattığı ücret farklılaşması, Marx’ın ifadesiyle, işçiye “doğa tarafından dayatılan” bir durum gibi dışarıdan empoze edilmiştir. Bunun adı sosyal adalet ya da “herkese emeğine göre” değil düpedüz işçi sınıfını bölmek, dayanışmacı geleneğinin belini kırmak ve bu temelde sınıfı politik olarak manipüle etmektir.

4. Piyasa sosyalizminin “başarıları”

Piyasa sosyalistlerinin merkezi planlamaya yönelttiği eleştirinin önemli bir boyutunun, *ampirik* düzeyde yer aldığını belirtmiştim: Bu argümana göre var olan planlı ekonomilerin global ekonomik performansı başarısızdır; bu, sistemin değiştirilmesi gerektiğinin açık bir kanıtıdır. Şimdi de son olarak bu iddiayı inceleyelim. Ayrıntıya girmeden önce bir kez daha belirteyim: Var olan planlı ekonomiler, ulusal sınırların ve bürokratik anarşinin yarattığı engeller dolayısıyla özellikle 80’li yıllarda belli bir tıkanıklıkla karşılaşmışlardır. Amacım bu gerçeği yadsımak değil. Amacım, *sistem olarak* iflas ettiği söylenen planlı ekonomileri, piyasa sosyalizminin önerilerine uygun olarak yönetilen bürokratik işçi devletleriyle (Yugoslavya, Macaristan, Polonya) karşılaştırarak bu *iflas ilanının* gerçekliğini araştırmak.

Piyasa sosyalizminin “mucizeleri”

Piyasa sosyalizmi uzun bir süredir salt teorik bir model olmaktan çıkmış, bazı bürokratik işçi devletlerinde, teorisyenler tarafından önerilen modellere oldukça uygun biçimde uygulanmaya konmuş durumda. Yugoslavya, 1948’de Stalin’in saldırganlığına ve dayatmalarına karşı Sovyetler Birliği’nden koptuktan sonra, 1950’li yılların başından itibaren piyasaya, Sovyet “geleneksel” sistemine göre çok daha yaygın bir rol tanıyan bir düzenlemeye gidiyor. 1965 ile 1970’li yılların başı arası-

16 Bk. S. Savran, “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, a.g.m., s. 89-90 ve daha bütünsel bir tahlil için: “Kapitalist Restorasyon mu, Politik Devrim mi?”, a.g.m., s. 19-24.

17 Piyasa ile özendiriciler arasında bağ kurma yolundaki yaygın yanlışta Boratav dikkat çekiyor. Bk. *Sosyalist Plânlamada Gelişmeler*, a.g.y., s. 99-101.

da bu rol iyice yoğunlaşıyor. Yugoslavya piyasa sosyalizminin arı bir örneği haline geliyor. 1970’li yıllardan sonra birbirini izleyen dönemlerde kâh merkezileşme, kâh piyasaya vurgunun yoğunlaşması yaşanıyor ama Yugoslavya hiçbir zaman merkezi planlamaya geri dönmüyor.

Bu yönelişin sonuçlarını kısaca gözden geçirmekte yarar var. Çünkü piyasa sosyalizminin iddialarının sınıandığı ilk ülke Yugoslavya. Önce ülke ekonomisinin hakkını teslim edelim: Yugoslavya 1979’a kadar oldukça hızlı bir büyüme yaşıyor. Ama bu büyüme, merkezi planlamayla yönetilen ülkelerinkinden daha hızlı değil, bunların birçoğu Yugoslavya’dan da hızlı büyüyor. Bu nokta bir yana, piyasa sosyalizmi Yugoslavya’yı tam da planlı ekonominin çok daha kolay denetim altına alabildiği tipik sorunlarla karşı karşıya bırakıyor. Her şeyden önce, planlı ekonomilerde hiç görülmeyen, kapitalist ekonominin temel sorunlarından biri Yugoslavya’da ciddi boyutlara ulaşıyor: işsizlik. İşsiz sayısı 1960’ta 160 bin dolayında (% 2): Yani iş değiştirenler, işgücüne yeni katıldığı için iş arayan gençler vb. göz önüne alınırsa, işsizlik yok. 1965’te dolu dizgin piyasa ekonomisine geçtikten sonra Yugoslavya’nın işsiz sayısı 1967 yılında 270 bine yükseliyor. 1980’e ulaştığımızda işsiz sayısı 500 bin, ayrıca 750 bin işçi Batı Avrupa’ya göç etmiş durumda. Yani 1980’de Yugoslav ekonomisinin istihdam edemediği toplam işçi sayısı 1,250 milyon — bu da toplam aktif nüfusun % 10’u.¹⁸ Bugün Yugoslavya’da (Almanya’daki göçmen işçiler dışında) 1,5 milyon işsiz olduğu tahmin ediliyor. Yugoslav ekonomisinin öteki göstergeleri de, özellikle son dönemde, hiç iç açıcı değil. Enflasyon 80’li yılların ortalarından beri üç haneli rakamlarda dolaşıyor; benim en son gördüğüm kaynak % 400 rakamını veriyordu. 1979’a kadar süren büyüme bu tarihten itibaren yerini bir bunalıma bırakıyor; 1979-82 arası tarım dışı üretim % 15 geriliyor.¹⁹ Aynı dönemde gerçek ücretler % 10 oranında düşüyor. 1986-87’de GSMH yeniden düşüyor. Ödemeler dengesi büyük güçlüklerle karşı karşıya, bu yüzden ülke Doğu Avrupa’nın en yüksek dış borçlarından birine sahip. Yugoslavya, kendisi gibi çokuluslu bir ülke olan Sovyetler Birliği ile karşılaştırıldığında, cumhuriyetler arası eşitsizliği azaltmakta çok daha az başarılı.

Macaristan, Doğu Avrupa’da piyasa sosyalizmi teorilerine uygun bir yönelişe geçen ikinci ülke. 1956’da işçi sınıfının yenilgiye uğratılmasından sonra 1968’de (iktisadi reformlarla birlikte siyasal liberalleşmeyi de geliştiren Prag baharının Sovyet tanklarınınca ezildiği yıl!) Yeni Ekonomik Mekanizma’nın benimsenmesiyle, çoğu yorumcunun Lange-tipi bir model olarak gördüğü bir yeni ekonomik düzenlemeye geçiyor.²⁰ Yugoslavya özyönetimi (kısıtlı bir özyönetim de olsa) içeren, Macaristan ise özyönetime yer vermeyen birer piyasa sosyalizmi modeli olduğu

18 Harold Lydall, *Yugoslav Socialism*. Oxford University Press, New York, 1986, s. 74, 84, 92. Bu veriler Yugoslav işçi sınıfının çalışma garantisinin aynen öteki işçi devletlerinde olduğu gibi sağlam kökleri olduğunu unutturmamalı bize. İşsizlik, işten çıkarılmaları son derece zor olan yerleşik işçilerden çok tarımdan gelenleri, gençleri ve ülke dışından dönenleri etkiliyor. Bk. a.g.y., s. 97-98. 19 Lydall, a.g.y., s. 284-85.

20 Kornai, bu yaygın kanıyı reddeder. Ona göre Macaristan Lange-tipi bir modelden daha merkeziyetçidir. Bk. “The Hungarian Reform Process”, a.g.m., s. 32. ve 83-84. Ancak Kornai kendisi de Macar sisteminin bir tür piyasa sosyalizmi uygulaması olduğunu kabul eder. Bk. a.g.m., s. 94.

için, bir başka model olarak Macaristan'ın ekonomik performansına da göz atmakta yarar var.

Macaristan da 1970'li yıllarda oldukça hızlı bir büyüme yaşamış ve tüketim malları arzı bakımından öteki bürokratik işçi devletlerine göre daha üstün bir konumda olmuştur. Ama yirmi yıllık piyasa sosyalizminin sonuçları acıktır. Macaristan bugün Avrupa'nın kişi başına en yüksek dış borca sahip olan ülkesidir.²¹ 1978'den itibaren büyüme yılda ortalama % 1,3'e düşmüştür, 1978-84 arasında yatırımlar yılda % 3 azalmıştır. Enflasyon resmi rakamlara göre % 30'un üzerindedir. Toplumsal eşitsizlik hiçbir Doğu Avrupa ülkesinde görülmemiş boyutlara ulaşır. İşletme yöneticileri piyasa ekonomisine uygun performans göstermeleri için yüksek primlerle ödüllendirilirken, özel faaliyet sürdürenler son derece yüksek gelirlere sahiptirler.²² Son birkaç yıla kadar özel faaliyet esas olarak küçük burjuvaziye özgü olduğu, aile üyeleri dışında yedi kişiden fazlasının çalıştırılması yasaklandığı halde, bu katmanlar ülkenin en varlıklı kesimleri arasındadır.²³ İşçiler ise bu gelir eşitsizliği karşısında insanca bir yaşam düzeyini tutturabilmek için genellikle iki, bazen üç işte çalışmak zorunda kalırlar. 1978-84 döneminde ortalama gerçek işçi ücretleri yaklaşık % 20 düşmüştür.²⁴ Bugün Macar halkının dörtte biri resmi olarak belirlenmiş yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Son yıllarda bir işçi devletinde ilk kez kitlesel düzeyde evsiz barksız insanlar ortaya çıkmıştır: Bugün on binlerce evsiz barksız geceyi Budapeşte'nin tren istasyonlarında ve başka kamu binalarında geçirmektedir. Macaristan'ın çok övülen yeni demokrasisi bu insanlara, sürekli bir adresleri olmadığı için, oy hakkı bile tanımıyor.²⁵

Polonya, piyasa sosyalizmi kervanına en son ama en hızlı katılan ülke. 1981 Aralık ayında on milyonluk işçi hareketi Dayanışma "savaş hali" ilanı yoluyla bastırılır bastırılmaz Jaruzelski yönetimi 1 Ocak 1982'de yeni bir reform paketini uygulamaya sokarak piyasa ekonomisine dönmüştür.²⁶ Bunun ilk ürünü enflasyonun başını alıp gitmesi olur. 1981'de 178 olan resmi fiyat endeksi, 1983'te 452'ye yükselir yani iki yılda % 250 fiyat artışı!²⁷ Polonya Birleşik İşçi Partisi (KP) yönetimi, 1987 yılındaki halk oylamasında ekonomik reformların derinleştirilmesi önerisi reddedildiği halde bu yönelişi sürdürür. 1989 yılında Dayanışma başa geçmeden tarımsal fiyatlar serbest bırakılır. 12 Eylül 1989'da iktidara gelen Mazowiecki yönetimi bu politikaları derinleştirince, Ocak 1990 aylık enflasyonu yıllık olarak ölçüldüğünde % 600'e çıkar. Mazowiecki hükümetinin 1 Ocak 1991'de uygulamaya koyduğu kemer sıkma programı ile enflasyon denetim altına alınır ama bu kez üretim (GSMH'da % 25 gerileme) ve gerçek ücretler düşer. Bir, bir buçuk yıl önce işsizlik

21 Kornai, a.g.m., s. 78, Tablo 2.10.

22 Nove, *Soviet Economic System*, a.g.y., s. 305-310.

23 Kornai, a.g.m., s. 56.

24 A.y., s. 78, Tablo 2.10.

25 *New York Times*, 23 Ekim 1990.

26 Jacek Rostowski, "The Decay of Socialism and the Growth of Private Enterprise in Poland", *Soviet Studies*, cilt XLI, No. 2, Nisan 1989 ve S. Wellisz, "The Case of Poland", *Challenge*, Eylül-Ekim 1990.

27 Nove, a.g.y., s. 317.

diye bir olgunun tanınmadığı Polonya’da bugün 1 milyon dolayında işsiz vardır.²⁸

Planlı ekonomiler iflas mı etti?

Piyasa sosyalizminin pratikte yarattığı “mucize”leri böylece görmüş oluyoruz: ekonomik bunalım, dış borç, işsizlik, enflasyon vb. vb. Şimdi kısaca, planlı ekonomilerle piyasa sosyalizmi modelini izleyen ekonomiler arasında bir karşılaştırma yapalım.

Burjuva iktisatçıların görüşlerini popüler bir dille yaymayı hedefleyen *Challenge* dergisi (ABD) Eylül-Ekim 1990 sayısında modaya uygun olarak Doğu Avrupa hakkında “Marx’tan Piyasaya” başlıklı bir dosya yayınladı. Bu dosyada yer alan iki tablonun birlikte kullanılması son derece öğretici.²⁹ Tablolardan biri Doğu Avrupa’nın hangi ülkelerinde piyasa reformlarının uygulandığını beş temel kıstas üzerinden gösteriyor. Beklenebileceği gibi, piyasa reformlarını bütün alanlarda gerçekleştiren Macaristan ve Polonya. Yugoslavya ise bir eksikle (sermaye piyasası) bu ikisini izliyor. Ötekilerde hiç değişiklik yok 1990 başında henüz. Öteki tablo ise yedi Doğu Avrupa ülkesinin 1980’li yıllarda (özellikle 1985 sonrasında) ekonomik performansına ilişkin başlıca göstergeleri veriyor. (İki temel eksik, işsizlik oranı ve gerçek ücretlerin gelişmesi.) Şimdi biz bu tabloları kullanarak, merkezi planlı ekonomilerin performansını piyasa sosyalizminin yaşayan modelleriyle karşılaştıralım. Önce ekonomileri büyüme oranına göre dizelim.

Tablo 1. Ekonomik Büyüme (1985-89 arası yıllık %)

Romanya	4,2
Doğu Almanya	3,6
Bulgaristan	2,8
Çekoslovakya	2,5
Polonya	2,2
Macaristan	1,3
Yugoslavya	0,4

Tablodan çıkan sonuç basit: 1989’da kitle hareketleri patlamadan önceki son beş yıllık dönemde, Doğu Avrupa’da büyüme hızı bakımından ilk dört sırayı planlı ekonomiler, son üç sırayı ise piyasa sosyalizmi modelleri alıyor. Bu beş yıl, unutulmasın, Doğu Avrupa’nın ekonomik bakımdan son kırk yıl içindeki en kötü dönemi. Ama bu en kötü dönemde bile Romanya ve Doğu Almanya’nın büyüme hızları ortanın üzerinde, öteki iki planlı ekonomininki ise orta düzeyde. Hiçbirinde “iflas” tablosu yok. Bir iflas tablosu varsa bu başta Yugoslavya olmak üzere piyasa sosyalizmi ülkelerinde.

İkinci bir tablo aracılığıyla bu ülkelerde son yıllarda enflasyonun nasıl seyrettiğine, ülkeleri en yüksekte en düşüğe doğru sıralayarak bakalım.

²⁸ *New York Times*, 19 Kasım 1990.

²⁹ G.H. Jefferson/P.A. Petri, “From Marx to Markets”, *Challenge*, Eylül-Ekim 1990, s. 5-6, Tablo 1 ve 2.

Tablo 2. Enflasyon oranları (1985-89 arası yıllık ortalama %)

Yugoslavya	360
Polonya	77
Macaristan	11
Bulgaristan	2
Doğu Almanya	1
Çekoslovakya	0,6
Romanya	0,2

Bu kez ilk üç ödülü (!) piyasa sosyalizmi alıyor: Yugoslavya ve Polonya'da enflasyon gemi azıya almış, Macaristan ise ilk iki yıldaki düşük oran dolayısıyla görece olarak düşük bir ortalamaya sahip (bugün bu oran % 30'un üzerinde). Planlı ekonomilerin en yüksek enflasyon oranı (Bulgaristan), piyasa sosyalizmi modellerinin en düşük oranının beşte biri. Ötekilerdeki fiyat artış oranları yok denecek kadar düşük.

Son bir tablo ile ülkelerin borçluluk oranını, dış borçlarını GSMH'lerinin bir oranı olarak hesaplama yöntemiyle görelim. En yüksek borçluluk içinde olan ülkeyi başa yazalım.

Tablo 3. Dış borç / GSMH oranı (1985-1989 ortalaması, %)

Macaristan	70
Polonya	52
Yugoslavya	36
Doğu Almanya	20
Bulgaristan	16
Romanya	11
Çekoslovakya	6

Enflasyon şampiyonu Yugoslavya borçlulukta birinciliği Macaristan'a kaptırıyor. Polonya ise ikinciliği koruyor. Macaristan'ın borçluluk oranı Türkiye'den bile yüksek! Planlı ekonomilerin ikisi biraz yüksekçe dış borca girmişler ama bunları bile en az borçlu piyasa sosyalizmi modelinin ancak yarısına ulaşıyor. Yine ilk üç sıra ile son dört sıra aynı kalın çizgilerle ayrılmış.

Büyüme, enflasyon, dış borç... Bir ekonominin genel performansı hakkında daha ne kıstas aranabilir? Eğer işsizlik oranları gösterilseydi bir önceki alt bölümde verdiğim sayılardan piyasa sosyalizminin gene kürsüde ilk üç sırayı kapma onuruna sahip olacağı ortada. Ücret artış oranlarında ise yine bir önceki alt bölümün verilerine göre, yine aynı üç ülkenin son üç sırada yer alacağını tahmin etmek güç değil. Öyleyse nasıl oluyor da piyasa sosyalizmi teorisi bu genel tablodan planlı ekonomilerin iflas ettiğini ve kurtuluşun piyasa sosyalizminde olduğunu çıkarsayabiliyor? Piyasa sosyalistlerinin bu sorunun cevabını vermeleri bütün sosyalistler karşısında bir yükümlülük. ***Merkezi planlamanın çöktüğünü ilan eden hiçbir konuşma ya da yazı bu soruya cevap vermekten kaçınmaz.***

Bu noktada, tartışmanın birkaç yönüne kısaca değinmek burada savunulan görüşün yanlış anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Her şeyden önce, tekrarlaya-

rak söylüyorum, bütün bu göstergeler, planlı ekonomilerin muzaffer bir ekonomik gelişme içinde olduklarını kanıtlamak için sunulmadı. Bu ekonomilerde ciddi bir yavaşlamanın, önemli alanlarda tıkanıklıkların baş gösterdiği tartışılmaz bir gerçek. Gösterilmeye çalışılan bu durumun bir “iflas” olarak sunulamayacağı. Ve piyasa sosyalizminin bu sorunlara çözüm getireceği yönünde hiçbir ampirik verinin mevcut olmadığı. İkincisi, planlı ekonomileri için yukarıda verilen global rakamların ardında ciddi toplumsal, siyasal sorunlar yatıyor. Tek bir örnekle yetinelim: Çavuşesku yönetimindeki Romanya’da borçluluk ve büyüme bakımından durum iyi görünüyorsa, bunun ardında Çavuşesku’nun 80’li yılların ortasında çok yüksek bir düzeye ulaşmış olan dış borçları, son yıllarda Romen halkının tüketiminden keserek delice bir hızla ödemiş olmasında yatıyor. Yani buradaki göstergeler planlı ekonomilerin başarılı olduklarının bir kanıtı olarak değil, iflas etmediklerinin ve piyasa sosyalizmi modelini uygulayan ülkelerden görece olarak daha iyi durumda olduklarının bir kanıtı olarak kullanılıyor. Nihayet Sovyetler Birliği’nden Bulgaristan’a, Çekoslovakya’dan Romanya’ya planlı ekonomiler **bugün**, 1990 yılında artık gerçekten ciddi bir bunalım içinde. Ama bu bunalımın nedeni planlama değil, planlamanın terk edilmesi, üstelik piyasa mekanizmasının da henüz yerleşmemiş olması. Yani bu ekonomiler şimdi “araf”ta yaşıyor. Bunalım bunun sonucu.³⁰

5. “Yaşasın piyasa!” mı, “Yaşasın kapitalizm!” mi?

Bu yazının şu ana kadar ortaya koyduğu, piyasa sosyalistlerinin merkezi planlamaya yönelttikleri eleştirilerin büyük ölçüde geçersiz olduğu gerçeği. Teorik açıdan, piyasa sosyalizmi var olan planlı ekonomilerin ulusal sınırlar içinde hapsolmuş ve bürokratik hâkimiyet altında sistematik bir çarpılmaya uğramış olmalarından doğan sorunları, bu sınırlamaların var olmadığı teorik durumlara doğru genişleterek genel olarak merkezi planlamaya temelsiz eleştiriler yöneltiyor. Pratikte, planlı ekonomilerin ulusal ve bürokratik çarpıklıklara **rağmen** piyasa sosyalizminin iddia ettiği gibi iflas etmekten ya da çöküş içine girmekten uzak olduğu görülüyor. Sorunun teorik ve pratik yönleri bir araya getirilince, planlı ekonomilerin ulusal (ve dolayısıyla zorunlu olarak bürokratik) sınırlamaları aşabildikleri takdirde (gelişmiş kapitalist ülkelerde bir süre boyunca sermayenin hâkimiyeti sürse **bile**) canlı bir

30 Yazıyı daha fazla uzatmamak için piyasa sosyalistlerinin bir başka iddiasını, 80’li yıllarda kapitalist ekonomilerin canlı bir gelişme gösterdikleri, “sosyalist” ekonomilerin ise durgunluk içinde olduğu iddiasını ele almıyorum. Bu başlı başına bir konu. Tek bir noktaya değinmekle yetineyim. Bunalım içinde debelenen az gelişmiş kapitalist dünyayı (burada Güney Kore gibi istisnalar var) bir kenara bıraktığımızda, 1980-82 arasında gelişmiş kapitalist ülkelerin Büyük Depresyon yıllarından bu yana en derin bunalımını yaşadığı gerçeğini de parantez içine aldığımızda bile, 80’li yılların ekonomik büyümesinin kapitalist dünyada parlak olduğu söylenemez. 1982-87 arası yıllık büyüme hızları dünyanın yedi büyük emperyalist ülkesinde yaklaşık sayılarla şöyle: ABD % 2,8, Japonya % 3,2, Federal Almanya % 3, Fransa % 1, Büyük Britanya % 2,5, İtalya % 1,5, Kanada % 1,2. İşsizlik oranı ise Japonya dışında bütün ülkelerde % 7’nin üzerinde, Avrupa ülkelerinde % 12’ye ulaşıyor. Refah içinde bir dünyanın tablosu! (Kaynak: J.F. Helliwell, “Comparative Macroeconomics of Stagflation”, *Journal of Economic Literature*, cilt XXVI, Mart 1988, s. 2.)

büyüme yaşayabilecekleri ortaya çıkıyor.

Yazının bu son bölümünde perspektifimizi değiştiriyoruz. Şimdi soracağımız soru şu: Merkezi planlama konusundaki eleştirileri geçerli olsun ya da olmasın, piyasa sosyalizminin pratikte önerdiği “sosyalist meta üretimi”ne dayalı ekonomik modelin başarı şansı teorik olarak nedir? Hatta daha ileri giderek soralım: Uzun dönemde yaşama şansı var mıdır?

Bu soruya cevap ararken piyasa sosyalizminin uygulamaları açısından belirli bir açıklığa kavuşmamız gerekiyor. Piyasa sosyalizmini yukarıda ilk kez tanımlamaya çalışırken farklı teorisyenlerin önerilerinin derece derece farklılaştığını belirtmiştim. Pratikte de Yugoslavya’dan Macaristan’a, Çin’den Polonya’ya ve bugün Sovyetler Birliği’ne kadar, uygulanan modeller birbirinden derece derece farklılaşıyor. Dolayısıyla aşağıdaki tartışmayı anlamlı kılmak için belirli sınırlar çizmek zorundayız.

Klasik Marksistler açısından, geçiş döneminin ekonomisinde planlamanın piyasanın yerini ne ölçüde alacağı sorununun tümüyle somut kıstaslar temelinde kararlaştırılması gerektiğini yukarıda belirtmiştim. Burada tartışmayı somut olarak sınırlayabilmek için önce, üretici güçlerin belirli bir gelişme düzeyine ulaştığı, sanayileşmiş geçiş ekonomilerini ele alacağımı belirteyim.³¹ İkincisi, Marksist bir bakış açısından, kolektifleşme ve planlamanın üretici güçlerin gelişmesi ve toplumsallaşmasıyla ilişkisi temelinde, tarımı, bakım ve onarım faaliyetleri dâhil olmak üzere hizmetleri ve küçük ölçekli ticareti de tartışma dışında bırakıyorum. Bu alanlarda, kolektif mülkiyetin mi özel mülkiyetin mi, planlamanın mı piyasa mekanizmalarının mı daha uygun olduğu, toplumsal üretim, bölüşüm, sınıflaşma, politik iktidar, ideoloji vb. bir dizi farklı sorunun göz önüne alındığı bir çerçevede, söz konusu faaliyet dallarında üretici güçlerin ne ölçüde toplumsallaşmaya müsait olduğuna bağlı olarak, somut durumlara göre verilmesi gereken kararlar.

Biri genel ekonomik gelişme düzeyini, öteki ise kesimler arası farklılıkları ilgilendiren bu iki soyutlama işlemi bizi sanayileşmiş (dolayısıyla nüfusunun çoğunluğu ücretlilerden oluşan) ülkelerde büyük sınai üretim, ulaşım ve haberleşme araçları (fabrikalar, madenler, barajlar, demiryolları, karayolları ulaşımı, telekomünikasyon vb.) ve büyük dolaşım araçları (banka sistemi, toptan iç ticaret, genel olarak dış ticaret vb.) kesimleri ile karşı karşıya bırakıyor. (Lenin’in deyimiyile “hâkim dokurklar”). Bu sınırlar içinde kalarak tartıştığımızda merkezi planlama yaklaşımı ile piyasa sosyalizmi arasındaki farklılık *indirgenemez* bir farklılıktır. Merkezi planlama yaklaşımı, özellikle tüketim malları alanında piyasanın varlığını yadsımaz, ama ekonomi çapında piyasanın planlamaya *tâbi* olmasını savunur. Piyasa sosyalizmi ise piyasaya *düzenleyici* mekanizma olarak bakar, yani *hâkim* konuma yükseltir

31 Çin Halk Cumhuriyeti’nin sanayileşme derecesi bakımından tartışılabilir konumu bir yana bırakılırsa, bu sınırlanmış çerçeveye Sovyetler Birliği’nin ve (Arnavutluk dışında) Avrupa’daki bütün geçiş ekonomilerinin dâhil olduğu ortada. Bu ülkeler, en azından yarı-sanayileşmiş ülke statüsünde. Aralarında en az gelişmiş olan Romanya ve Bulgaristan’da bile kişi başına gelir sırasıyla 4110 dolar ve 5600 dolar. Yani Türkiye’nin üç ila dört katı arasında. Buna karşılık, bu sınırlama Vietnam, Küba ve (sosyo-ekonomik statüsü tartışmalı olan) Nikaragua gibi ülkelerin tartışma dışında bırakılması anlamını taşıyor.

piyasayı.

Bu sınırlar içinde kalarak yürütülecek bir tartışma bize teorik olarak (işin pratik yanına sonra döneceğiz) şunu gösteriyor: **piyasa sosyalizmi çelişik bir modeldir; bir işçi devletinin sınırları içinde işleyemez, kapitalizme dönüşü gerektirir.** Başka biçimde söylenirse, piyasa sosyalizmi modeli **uzun dönemde piyasa ile sosyalizm arasında bir tercihi gerekli kılar.**

Bu yazıyı buraya kadar okuma sabrı göstermiş az sayıda piyasa sosyalizmi sempaticanı okuyucunun, yüzünü buruşturduğunu görüyorum: “yine Marksist doktrinerlik ve dogmatizm” diyecekler, “meta üretimi ile sosyalizm birbiriyle uyumsuz lafını daha önce söylemiştin” diyecekler. Oysa burada sözü edilen o kavramsal ve tarihsel anlamdaki uzlaşmazlık değil. Elbette Marksist bir çerçevede sosyalizm meta üretiminin sönümlenmesini varsayar, çünkü sosyalizm sınıfsız bir toplumdur. Ama buradaki anlamıyla sosyalizmi Marksist anlamda sosyalizmden farklı olarak **sosyalizme geçiş ekonomisi** için kullanıyorum. Bu toplumda ise meta üretimine, piyasa kategorilerine, hatta değer yasasına bile yer olabileceğini reddetmiyorum. Dolayısıyla, **kavramsal** bir çelişkidir söz etmiyorum. Plan ile piyasanın, geçiş toplumu ile piyasanın bir süre birlikte var olsalar bile, nihai olarak süreç içinde çelişki içine düşeceklerini söylüyorum. Şimdi bu tezi açalım. Aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun, bütün piyasa sosyalizmi modelleri,³² özerk işletmelerin, piyasa koşullarına göre oluşmuş fiyatlar tarafından belirlenen kârlılık derecesine bağlı olarak disiplin altına alınmasını öngörür. Piyasa disiplininin anlamı, kârlı firmaların genişlemesi, zarar eden firmaların ise ya kendine çeki düzen vermesi (üretkenliği arttırması), ya da sorun üretkenlikten gelmiyorsa iki alternatiften birini seçmesidir: başka daha kârlı bir üretim alanına kaymak ya da iflası göze almak. Bu davranış biçimleri, bir işçi devletinin, Stalinistlerle piyasa sosyalistlerinin paylaştığı terimle söylersek “sosyalist bir ekonomi”nin, temelleri üzerinde olanak dışıdır.

Önce kârlı işletmeleri ele alalım. Belirli bir üretim dalında yüksek bir kârlılıkla çalışan bir işletme, elde ettiği kârı elbette genişleme (tevsî) yatırımlarında ya da modernizasyon amacıyla kullanabilir. Ama eğer bu dalda genişleme pazar, teknoloji vb. etkenler açısından anlamlı değilse, işletmenin piyasa mantığına uygun olarak başka üretim dallarına yatırım yapması gerekir. Bu derhal iki sorun doğurur. Birincisi, bu durumda piyasa mantığıyla tutarlılık bir “sermaye piyasası”nın oluşturulmasını gerekli kılar. Piyasa sosyalistlerinin açıkça belirttiği bir “tutarlılık” koşuludur bu.³³ Sermaye piyasası ise, hisse senetli şirketler aracılığıyla toplumsal mülkiyetin parçalanmasının ve süreç içinde özelleşmesinin ilk adımıdır. İkincisi, kârlı işletmenin ikinci bir alana yatırım yapması toplumsal kaynakların dağılımının sınır tanımaz biçimde piyasa güçlerine teslimi, siyasal otoritenin (ve buna bağlı olarak toplumun) bu konuda bilinçli tercihler yapma olanağının ortadan kaldırılması anlamını taşır. Bu ise en azından bazı piyasa sosyalistlerinin bile sosyalizm için kabul edilebilir görmediği bir durumdur.³⁴

32 Buna Brus’un planlamaya en büyük rolü tanıyan orijinal modeli de dâhildir. Ancak Brus’un modelinin bir farkına birazdan değinilecek.

33 Örneğin bk. Nove, *Soviet Economic System*, a.g.y., s. 309 ve Aganbegyan’a önsöz, a.g.y., s. xix.

34 Örneğin Brus, “Evolution...”, a.g.m., s. 269-71. Kuşkusuz, aşağıda açıklanacak nedenlerle, Brus

Zarar eden bir işletmeye gelelim: Böyle bir işletme eğer rasyonalizasyon yoluyla üretkenliğini arttırmaya kalkışırsa, bunun anlamı (her defasında olmasa bile çoğu zaman) işgücünün bir bölümüne yol vermektir (ünlü “tensikat”). Oysa, işçi devletini tanımlayan ana özelliklerden biri, işçilerin bu toplumdaki konumunu en ileri kapitalist toplumdan bile ayıran bir özellik, çalışma garantisidir. Sovyet ve Doğu Avrupa işçileri (son bir-iki yıl içindeki sarsıntılar öncesinden söz ediyorum) ağır disiplin suçu işlemedikçe işten çıkarılamaz.³⁵ Yani rasyonalizasyon, işin yeniden düzenlenmesi amacıyla işgücünde tensikat, işçi devletinin temelleriyle çelişir.

Zarar eden işletmenin sorunu, kendi üretkenlik derecesinden tümüyle bağımsız olarak genel piyasa koşullarından (örneğin, toplumsal talebin yapısının köklü biçimde değişiminden) kaynaklanıyorsa, işletmenin yapabileceği tek şey başka (örneğin, talebin yüksek olduğu) bir alana geçmektir. Bu ise derhal iki sorun doğurur. Birincisi, kaynakların bir alandan çekilerek başka bir alana yatırılmasına ilişkin kararın piyasa koşullarına tâbi kılınması, yine siyasal otoritenin (ister merkezi, ister yerel) toplumsal kaynakların belirli bir öncelik sırasına göre dağılımını kontrol etme olanağını ortadan kaldırır. Toplum bazı durumlarda bilinçli bir seçişle, kârlı olmayan bir alanda üretimi sürdürmeyi seçebilir (kapitalist toplumlarda bile bu konuda sayısız örnek verilebilir). İkincisi, kaynakları (üretim araçlarını ve emek gücünü) başka bir alana aktarmak, var olan üretim araçlarını (fabrika binası, makineler, araç-gereç vb.) satmayı gerektirir. Bu yolda işletmelere otorite verilse bile bunun kolektif mülkiyetin fiilen tasfiyesi anlamına geleceği ortadadır. Eğer bunlardan dolayı kaynakların başka bir alana kaydırılması olanaksızsa, o zaman da (kaçınılmaz olarak gündeme gelecek olan) iflas anlamsızdır. Çünkü her iflas özerk işletmeye (yönetimine ve işçilerine) bir ceza, bir yaptırımdır. Ama bu durumda çaresiz konumda olanlara, kusurları olmadığı halde bir ceza verilmektedir, iflas buna rağmen uygun görülse bile bu kez yepyeni bir sorun doğar. Bu da bizi başka bir çelişkiyle yüz yüze getirir.

Bu yeni çelişkiyi deşmeden önce, bir noktayı tekrar hatırlatayım: Sürekli zarar eden işletmelerin iflası piyasa disiplininin yani piyasa mekanizmasının işleyişi açısından kesinlikle gereklidir. Kural olarak biri olmadan öteki olmaz. Oysa, başta bürokratik işçi devletlerinde olmak üzere, *işletmelerin iflası ile devlet mülkiyeti çelişki içindedir*. Kapitalist ülkelerde dahi, büyük bir devlet işletmesinin kendi haline bırakılarak iflasına izin verilmesine örnek bulmak oldukça zordur. Ama bu gerçeklik bürokratik işçi devletlerinde çok daha yoğun olarak yaşanır: Her devlet işletmesi bürokrasinin bir kliğinin, bir kesiminin iktidarının dayanaklarından birini oluşturduğu için, zarar eden işletmeler hiçbir zaman kendi haline bırakılmaz. Mutlaka merkezden aktarılacak ek fonlarla ayakta tutulur. Yani ister merkezi planlama, ister piyasa geçerli olsun, bürokratik işçi devletinde bütün işletmelerin sübvansiyonlar yoluyla yaşatılması kuraldır. Bundan dolayıdır ki, hem Macar, hem Yugoslav örneklerinde, devletin işletmelere verdiği sübvansiyonlar azalmak bir yana çığ gibi

şimdi fikrini değiştirmiştir. Ama bunun ne anlama geldiğini göreceğiz.

35 Bunun bir idealizasyon ya da propaganda ürünü hayal olduğunu düşünenler, piyasa sosyalistlerinin yapıtlarını inceleyebilirler. Bk. örneğin Nove, *Soviet Economic System*, a.g.y., s. 223-24. Ayrıca David Lane, *Soviet Economy and Society*, a.g.y., s. 39-40.

büyümüştür. Yani piyasa sosyalizmi, merkezi planlı sistemin baş sorunlarından biri olan “Gevşek Bütçe Tahdidi” sorununu ortadan kaldırmak bir yana arttırır.³⁶ Son dönemde, Sovyetler Birliği’nde de işletmelerin özerkleşmesiyle birlikte, finansal disiplin sıkılaşıcağına gevşemiştir.³⁷

Nihayet, işçi sınıfının kapitalizmin devrilmesiyle birlikte elde ettiği, işçi devletinin temel özelliklerinden biri olan özgül kazanımların piyasanın serbestçe işlemesiyle çelişki içinde olduğu hatırlatılmalı. Bunların başında, demin başka bir bağlamda değindiğim gibi, çalışma garantisi ve genel kural olarak ona eşlik eden tam istihdam geliyor. Piyasa sosyalizminin (özellikle son dönemde cüretkârlaşan açık sözlü versiyonlarının) piyasa reformlarından beklentilerinden belki de en önemlisinin işçileri işsizlik tehdidiyle daha çok, daha yoğun, daha disiplinli çalıştırmak olduğu biliniyor. Piyasa disiplininin (piyasa sosyalizminin umutlarını bağladığı bu temel mekanizmanın) işçi üzerinde etkisini yaratabilmesi, ancak çalışma garantisinin ortadan kaldırılmasıyla, yani işçi devletinin temel dayanaklarından birine taarruz edilmesiyle mümkün hale gelir. Bu en açık çelişkinin ötesinde, metalaşma süreci geliştikçe, değer yasası ağırlığını hissettirdikçe konuttan gıda ve kültüre kadar birçok malın fiyatı birçok işçi (ve emekli) için erişilemez düzeylere çıkar; kârlılık ölçütü hâkim hale geldiği ölçüde, merkezi olarak finansal disiplin arttırıldığı ölçüde, sağlık, eğitim, çocuk bakımı gibi bedava evrensel hizmetlerde ciddi kısıntılar görülür. Bütün bunlara, işçi devletlerinde çalışan sınıflarda köklü bir değer haline gelmiş olan eşitlikçiliğin de piyasanın yarattığı farklılaşmalara karşı ciddi bir tepki doğurmasını eklemek gerekiyor. Bütün bu ülkelerde bu tür tepkilerin yaygın olduğu biliniyor. Yirmi yılı aşkın süredir özel girişimin tedricen gelişmekte olduğu Macaristan’da bile bu durumun hâlâ geçerli olduğuna Kornai tanıklık ediyor: “Halkın duyguları, işlerini büyütme için hiçbir haksız yonteme başvurmeyen, şerefli, çalışkan ve tutumlu özel girişimcilere bile haksız biçimde olumsuz”.³⁸

Bütün bunlar piyasanın işçi devletinin temelleriyle çelişkisini ekonomik bir sorun olmaktan çıkarıyor, doğrudan doğruya *politik* bir sorun haline getiriyor. İşçilerin ve genel olarak çalışanların haklarını, cepheden taarruz ya da aşındırma yoluyla (farklı yöntemlerin olanaklılığı sorununa burada girmemize gerek yok) ortadan kaldırmaksızın “serbest” piyasayı işçi devletinin sınırları içinde mantıksal sonucuna götürmek olanaksız.

Öyleyse iki sonuca ulaşıyoruz: Birincisi, piyasa sosyalizmi bürokratik işçi devletinin sınırları içinde kaldığı sürece çözmeye çalıştığı sorunlara kendi de tutsak olur. Piyasa sosyalizmi modelini izleyen ülkelerin daha da büyük bir bunalım içinde

36 Kornai bu sorunları ayrıntılı biçimde inceliyor. Bk. “The Soft Budget Constraint”, a.g.m., s. 15-18. Yugoslavya için bk. Brus, a.g.m., s. 270-71. Burada bürokratik olmayan bir işçi devletini tartışmıyorum çünkü işçi demokrasisi altında piyasa disiplini diye bir kavramın emek gücü üzerinde uygulanamayacağını düşünüyorum. Ama geçerli olduğu ölçüde iflas kavramının orada da yeri olmadığı kanısındayım. Bunun yerini bürokratik sistemin ataletinden farklı olarak “toplumsal kaynakların planlı kaydırılması” alacaktır büyük bir olasılıkla. Bu gerçekleşene kadar, geçici bir süre boyunca, işçileri sokağa atmamak amacıyla, sübvansiyon uygulanabilir.

37 J.M. Montias, “The Sequencing of Reforms”, *Challenge*, Eylül-Ekim 1990, s. 13.

38 Kornai’nin *The Road to A Free Economy* başlıklı kitabından aktaran: Montias, a.g.m., s. 12.

olmaları bundandır. İkincisi, çelişkinin aşılması ancak işçi devletinin sınırlarının geriye doğru aşılmasıyla mümkündür.

Belirli bir noktada (bu noktaya ne süre içinde ulaşılacağı tümüyle ulusal ve uluslararası konjonktüre bağlı — Macaristan’da olduğu gibi yirmi yılda, Polonya’da olduğu gibi on yılda, Çekoslovakya, Romanya gibi ülkelerde olduğu gibi bir yılda ulaşılabilir buraya), seçim zorunluluğu açıkça ortaya çıkar: ya piyasa, ya sosyalizm. Sovyet *Novi Mir* gazetesinde bir yazarın son dönemin Sovyet ekonomisi için yazdığı gibi, biraz piyasa, biraz sosyalizm, “biraz hamile” demek gibi bir şeydir.³⁹

Tartışmanın bu aşamasında piyasa sosyalistleri, sözü edilen çelişkilere “diyalektik oyunlar” gözüyle bakarak omuz silkebilirler. (Piyasa sosyalistlerinin diyalektikten hazzetmedikleri uzunca bir süredir biliniyor.) Ama öykünün asıl eğlenceli noktasına şimdi geliyoruz. Piyasa sosyalizminin baş edilemez çelişkileri dolayısıyla ya çözmeye çalıştığı sorunları yeniden üretmeye mahkûm olacağı, ya da piyasanın işe yarayabilmesi için sosyalizmden bütünden bütüne vazgeçmek zorunda kalacağı yargısı sadece Marksist bir tahlilin sonucu olmakla kalmıyor. Ciddi piyasa sosyalistleri de kendi kavramsal çerçevelerinden hareketle aynı sonuca varıyorlar: Piyasa sosyalizmi gerçekçi değildir, daha öteye geçmek gerekir! Yani piyasa sosyalizmi piyasa sosyalistlerince terk ediliyor! Sözü onlara bırakalım.

En önemli sözcüden, Kornai’dan başlayalım. Macar piyasa reformlarını değerlendirdiği yazısında⁴⁰ Kornai piyasa sosyalizmini eleştirmeye Lange modeliyle başlıyor. “Lange piyasanın bürokratik bir prosedür tarafından taklit (simüle) edilebileceğini umuyordu... Bu düşüncenin mantığında bir içsel çelişki vardır.” Yazar, ikinci sırada 60’lı yılların reformcu kuşağını ele alıyor. (Brus, Şik, Liberman, başlangıçta kendisi!) Bu kuşağın düşüncelerini o kadar gerçek dışı buluyor ki, bunlara “safdil reformcular” adını uygun görüyor. Nihayet, günümüz Macar reformcularına geliyor. Burada iki okul var: bir yanda, “Galbraithçi sosyalizm” adını verdiği okul, “çağdaş kapitalizmin bütün teorik sonuçlarını ve pratik deneyimini kullanmayı öneriyor” (sosyalizm!); öte yanda, Galbraithçilerin “sosyalist (!) Friedman’cılar” olarak niteledikleri daha liberal okul: Bunlar ise, tam bir *laissez-faire* piyasasının yanı sıra, “serbest bir emek piyasası önündeki engellerin kaldırılmasını”, “iflasın olanaklılığını”, “ticari bir banka sistemini”, “ithalat liberalizasyonu ve tam konvertibilitayı”, “özel girişimi koruyacak yasaları”, “ekonomik sistemde değişikliğin politik koşullarının yaratılmasını”, “devletin... ana görevlerinin, talep makro yönetimi, tekellerin denetimi, altyapının geliştirilmesi, toplumun zararlı dışsallıklardan korunması, sosyal adalet uğruna kişisel gelirin yeniden bölüşümü” olmasını savunuyorlar. Devlete yüklenen bu görevler modern kapitalist devletin işlevleriyle özdeş! Kornai’nin tercihi ikinci okuldan yana: “Bu önerilerin uygulanmasının son derecede arzu edilir olduğu kanısındayım. Ama önemli sorunlarda belirsizlik var”. Bu sorunların temelini de hemen açıklıyor: “**Mülkiyet ve mülkiyet hakları** sorunu...” Yani Kornai, Friedman’cı bir okulun önerilerini de özel mülkiyeti *yeterince* savunmadığı için gerçekçi bulmuyor. Çünkü “nihai sorun” şu: “Sosyalist bir ülkede reform süreci Macaristan’da başarıldığından çok daha öteye gidebilir mi? Yoksa

39 Aktaran Nove, Aganbegyan’a önsöz, a.g.y., s. xx.

40 “The Hungarian Reform Process”, a.g.m., s. 89-94. (Bütün vurgular benim.)

çağdaş Macaristan, reformun az çok nihai sınırlarını mı temsil ediyor?” Kısacası, Kornai, sosyalizmin sınırları içinde tutarlı bir piyasa reformunu mümkün görmüyor. Daha ileri, daha ileri, özel mülkiyete!

Doğu Avrupa’nın ikinci önemli piyasa sosyalistine bakalım. Brus, genel olarak Doğu Avrupa ekonomilerini değerlendirdiği yazısında,⁴¹ “yirmi yıllık Macar YEM (Yeni Ekonomik Mekanizma) deneyiminin” kendi modelini “ikirciksiz biçimde doğrulamadığını”, bunun “düşünülen programın [yani piyasa reformlarına dayanan reform anlayışının] **kendi** eksiklerinden” doğduğunu belirtiyor. Temel sorun “ekonomik reform programlarında **mülkiyet hakları** sorununu küçümsemenin yanlış olduğu...” Brus’un bütün bunlardan çıkardığı “kaçınılmaz sonuç... reform projesinin başarı şansının, değişimin sınırlarının **ileri doğru** değiştirilmesi kapasitesine güçlü biçimde bağlı olduğu.” Yeniden vurguluyor Brus: “Özel olarak, üretim araçlarında **kamu mülkiyeti yeniden gözden geçirilmeye ciddi bir aday.**” Kendi teorik kavramları açısından ifade edildiğinde “düzenlenmiş bir piyasa mekanizmasına sahip bir merkezi **planlı ekonominin**” **ötesine geçmek gerekiyor.** Son olarak Brus dış ekonomik ilişkilerin başıboş bırakılmamasını öneriyor. Ama bunun “hiçbir şekilde dış ticaret tekeli” aracılığıyla yapılmaması gerektiğini ekliyor. Kamu mülkiyeti yerine özel mülkiyet, piyasa mekanizmalarını kullanan tipten olsa bile merkezi planlı ekonomiye son, dış ticaret tekeli kaldırılmalı. Devrimci Marksizm için (emek gücünün meta-dışı karakteriyle birlikte) işçi devletinin son dayanakları olan bütün özelliklere hayır diyor Brus. Bu program ayrıntılı bir kapitalist restorasyon programı! Daha ileri, daha ileri, kapitalizme!

Doğu’dan Batı’ya dönelim. Daha önce de belirttiğim gibi 70’li yıllarda Sovyet sisteminin olumlu yanlarını savunurken 80’li yılların sonunda piyasa sosyalizmine kayan Michael Ellman, “geç gelmenin fazileti” ile **bileşik gelişme** yasasını doğruluyor, piyasa sosyalizmi modelinin yenilgisini teslim ediyor: Macar iktisatçısı Antal’ın “düzenleme yanılması” kavramına, Kornai’nin yatırımların merkeze bırakılmasının sakıncaları üzerine söylediklerine, Doğu Avrupa iktisatçılarının Avusturya okulunun (yani sosyalizmin olanaksız olduğunu söyleyen von Mises ve von Hayek’in) “girişimcilik” kategorisinin önemini vurgulamalarına, nihayet “**devlet mülkiyetinin gerçek piyasa ilişkilerini engellediğinin**” deneyim yoluyla anlaşılması olmasına yaslanarak daha da liberal bir konumun benimsenmesini telkin ediyor.⁴² Deneyim, piyasa sosyalistlerini klasik Marksizmin ana tezlerinden birinin doğruluğuna nihayet ikna ediyor: Ellman “gerçek” piyasa ilişkilerinin devlet mülkiyeti ile bağdaşmadığını söylüyor; bunun anlamı şu: **Değer yasasının hâkimiyeti**, geçici, arızı durumlar dışında, **ancak özel sermayenin, kapitalizmin hâkimiyetiyle uyumlu olabilir.** Piyasa sosyalistleri piyasadan vazgeçmektense “sosyalizm”den vazgeçmeye hazır dırlar!

Burada bir parantez açalım. Ellman’ın kullandığı terim ilginç: “gerçek” piyasa ilişkileri. Bu tür bir nitelemenin anlamı, gerçek olanın karşısında “gerçek olmayan”, “benzeri” (Frenkçe terimle “pseudo”) gibi bir şey olmalı. “Gerçek olmayan” piyasa ilişkilerinin ne olduğu konusunda Ellman susuyor. Biz onun adına cevap

41 “The Communist Economic System”, a.g.m., tamamı. (Bütün vurgular benim.)

42 *Socialist Planning*, a.g.y., s. 81-86. (Vurgu benim.)

vermeye çalışalım. “Gerçek” piyasa ilişkileri, piyasa biçimlerinin (fiyat, ücret, faiz vb.) var olduğu bir ekonominin bu biçimlerin nesnel, irade dışı mantığına teslim edilmesidir: yani *değer yasasının* hükmünün kabul edilmesidir, planlamanın piyasaya tâbi kılınmasıdır. Bunun karşıtı, piyasa biçimlerinin var olduğu, belirli işlevler üstlendikleri, hatta bazı alanlarda (örneğin bireysel tüketim maddelerinin bir bölümü) ya da dallarda (örneğin küçük ölçekli hizmetler: tamirat ya da kahvecilik) serbestçe işlediği ama ekonominin “hâkim dorukları”nın kolektif mülkiyet altında ve planlamaya dâhil olması dolayısıyla piyasanın planlama tarafından denetlendiği, dizginlendiği, zincirlendiği durumdur. Bu “gerçek olmayan” piyasa ilişkileri merkezi planlama tarafından yaygın biçimde kullanılabilir, yer yer de kullanılmıştır.

Bu parantezin açılmasının bir nedeni var. Bu yazının amacı, piyasanın dünya yüzünden derhal kökünün kazınmasını savunmak ya da sosyalist bir iktidarın elini piyasaya bulaştırırsa kirleneceğini falan iddia etmek değil. Piyasanın etkilerini ve sınırlarını ortaya koymak, belirli bir noktadan öteye götürüldüğünde neyle sonuçlanacağını göstermek. Marksist teori *doktriner* olamaz. Eğer insanlığın ulaştığı aşama piyasa biçimlerinin daha bir süre varlığını gerektiriyorsa, Marksistler bunu zorunlu bir şer olarak kabul etmek zorundadır, çünkü Marksizm dünyayı pratikte değiştirmeyi hedefler. Gözünü gerçeğe kapatmak ise bunu olanaksız kılar. Bu ikinci, “gerçek olmayan” anlamıyla, yani planlamaya tâbi kılınmış biçimiyle, piyasa biçimleri çok uzun bir dönem boyunca varlığını sürdürmekle kalmayacak, genişleyecektir bile. Bugünün bürokratik-ulusal geçiş ekonomilerinin yerini gelecekte ulusal çapta örgütlenmiş işçi devletlerinin gönüllü olarak benimseyeceği bütünleşme alınca, ortak planlamaya giden yolda bu ekonomiler arasındaki alışveriş hızla büyüyecektir. Derhal ortak planlama olanaklı olmadığından planlı birimler arasında piyasa ilişkileri bugüne kadar görülmemiş ölçüde yaygınlaşacaktır. Dünya devrimi yayıldıkça, başka ülkeler de bu çevrime katılacaktır. Ancak ortak yatırım projeleri geliştikçe bu piyasa ilişkilerinin yerini de uluslararası çapta bir planlama alacaktır adım adım. Ama bütün bunlar yeni, sınıfsız bir toplum kurma iradesinin, sınıfsal bir güç olarak işçi devletleri eliyle, sürekli olarak piyasanın kör güçleri üzerinde denetim kurmak amacıyla çaba göstereceğini varsayar. Piyasa sosyalizminin reddettiği işte budur.

Böylece, piyasa sosyalizmi, piyasa sosyalizmini olumsuzlayarak kapitalizme varıyor. Gerçek bir diyalektik süreç sonunda (“olumsuzlanmanın olumsuzlanması”!), kapitalizm karşımıza bir sentez olarak çıkıyor. Burada bir tek eksik var: teori-pratik birliği. Ama o eksiki de teoriden çok pratikle uğraşan piyasa sosyalistleri dolduruyor.

Gorbaçov yıllardır üretici güçlerin ulaştığı aşamada, var olan idari mekanizmanın (planlamanın) daha ileriye doğru gelişmenin önünde engel oluşturduğunu, piyasa yöntemlerinin sosyalizmin yeni, daha yüksek bir aşamasına geçmek için gerekli olduğunu söylüyor. Gorbaçov’un sosyalizminin bu yeni aşamasının, kendisi bunu hedeflese de hedeflemese de, kapitalizm olacağı artık giderek daha berrak olarak görülüyor.⁴³ Komünist Gorbaçov, katolik Walesa ve öteki ülkelerdeki silik kopya-

43 Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’daki yönelişlerin kapitalizmin restorasyonu yönünde olduğunu *Onbirinci Tez*’in geçen sayısında kanıtlarıyla birlikte ortaya koymaya çalıştım. Bk. “Ka-

ları hep birlikte Avrupa'nın Doğusunda yer alan ve hepsi son tahlilde Ekim devriminden kaynaklanan işçi devletlerinin temellerini teker teker söküyorlar. Teoride olduğu gibi pratikte de bunun adı önce “serbest piyasaya geçiş”ti. Sosyalizm ile piyasa el ele mutlu geleceklere doğru yürüyeceklerdi. Pratik, teoriden hızlı gelişti. Birkaç yıl içinde “serbest piyasa”nın altın pırılıtsı kazındı ve altından kapitalizmin çirkin yüzü çıktı.. Piyasa sosyalizmi düşlerine son darbeyi, sol liberallerin çok sevdiği Gorbaçov vuruyor, ne acı!

Bu bölümün sonuçlarını kısaca özetlemek gerekiyor. Piyasa sosyalizminin dik-katli bir tahlili, bu projenin kendi içinde çelişik bir yapıya sahip olduğunu, bu çelişkinin er geç mutlaka patlak vereceğini ve piyasada ısrarın kapitalizme geçişe yandaş olmak anlamına geleceğini gösterdi. Bu tahlilimiz, ilk ve son defa, Doğu'da ve Batı'da piyasa sosyalistlerinin son birkaç yıl içinde geliştirdikleri bakışla örtüşüyor. Piyasa sosyalizmi piyasa sosyalistlerince tasfiye ediliyor. Artık Kornai'nin “safdil reformcuları”nın yerine “gözü açılmış reformcular”ın geçtiğini görüyoruz! Pratiğin nihai yargısı da tahlilimizi doğruluyor: Sovyetler Birliği'nde ve Doğru Avrupa'da “piyasa ekonomisi”ne doğru koşuşun ancak kapitalizme kavuşunca huzura ulaşacağı her geçen gün daha berrak biçimde görülebiliyor.

Bu bölüme son verirken piyasa sosyalizminin “guru”su, *Gerçekleştirilebilir Sosyalizm*'in yazarı Alec Nove'nin son dönemdeki gelişmeler ışığında pozisyonunu henüz açıklamadığını hatırlatalım. Nove, çok popüler olduğu için tükenen ve 1991 Mart ayı içinde ikinci edisyonunun yayınlanacağı ilan edilen kitabına yeni bir başlık arasa belki de daha hayırlı olur. Biz şimdiden önerimizi yapalım: *Gerçekleştirilebilir Kapitalizm!*⁴⁴

Sonuç

Bana öyle geliyor ki, dünya çapında muzaffer olduğumuz zaman, altın madenini dünyanın bazı büyük kentlerinin sokaklarında umumi helaların yapımında kullanacağız. O 'büyük özgürlük savaşı'nda, 1914-18 savaşında, altın uğruna, on milyon insanın öldürüldüğünü ve otuz milyon insanın sakat kaldığını unutmamış kuşaklar açısından bu, altının en 'adil' ve en eğitici kullanım biçimi olacaktır...

Lenin⁴⁵

Yazının bu noktasına kadar yazarla birlikte bu uzun yolculuğa katlanmış okuyucu için de, belki belirli bir noktadan sonra “sonuç” bölümüne sıçrayan okuyucu için de bu yazıda ortaya konan noktaları özetlemekte yarar var. Şundan emin olabiliriz: Önümüzdeki dönemde piyasa sosyalizmi taraftarları gerek teorik, gerekse politik

pitalist Restorasyon mu, Politik Devrim mi?” Benzer bir teşhisi yine *Onbirinci Tez*'de 1988'de yayınlanan bir yazımda da yapmışım: “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, a.g.m.

44 Aslında ortada gerçekten tuhaf bir durum var. Nove'nin kitabının ikinci edisyonunu yayınlayacak olan yayınevi, son broşüründe kitabın ilanını şöyle yapıyor: “Second Editon: Alec Nove, *The Economics of Feasible Solution*. Yani: “İkinci Edisyon: Alec Nove, *Gerçekleştirilebilir Çözümün Ekonomisi*”! Elbette, Batı'da reklam yayınlarının çok titiz hazırlanmasına rağmen, bu yeni ad büyük bir olasılıkla bir dizgi hatasının ürünü. Ama kim bilir? Belki de...

45 V.I. Lenin, “The Importance of Gold Now and After the Complete Victory of Socialism”, *On Socialist Economic Organisation: Articles and Speeches*, Progress Publishers, Moskova, 1971, s. 340.

olarak sosyalist planlamayı tam bir bombardımana tâbi tutacaklar. Bu yazının ana noktalarının her birini piyasa sosyalistlerinin mutlaka cevaplaması gerektiğini düşünüyorum. Onun için sonuçları açık seçik ve nokta nokta formüle edeceğim.

(1) Piyasa sosyalizminin, var olan planlama deneyimlerinin yaşadığı tıkanıklıktan hareketle sosyalist planlama anlayışını (programını) reddetmeye kalkışması bilimsel açıdan sakat bir sıçramadır. Var olan planlama deneyimleri, ulusal sınırlar içinde hapsolmuş olduklarından, ayrıca bu ülkelerde hâkim katman olan bürokrasinin planlama sürecine damgasını vurmuş olmasından dolayı tıkanıklığa uğramıştır. Somutun bu özelliklerini görmezden gelerek soyut ve genel sonuçlara varmak yöntemsal açıdan sakat bir yaklaşımdır. Burada savunulan alternatif bakış açısının birkaç sonucu vardır.

(2) Piyasa sosyalizminin var olan planlama süreçlerine yönelik ayrıntıda eleştirilerinin (tüketici sorunları, emek üretkenliği, teknolojik gelişme vb.) her birinin, bu planlama süreçlerinin ulusal sınırlar içinde hapsolmesinin ve/veya bürokratik yozlaşmanın sonuçları olduğu somut olarak gösterilmiştir.

(3) Piyasa sosyalizminin var olan planlama süreçlerinin bugün içine girdiği tıkanıklık konusunda getirdiği açıklama yüzeysel, izlenimsel ve yanıltır. Piyasa sosyalizmine göre, üretici güçlerin gelişmesi, ekonominin karmaşıklaşması, tüketimin çeşitlenmesi karşısında, sanayileşmenin ilk aşaması için uygun olan **merkezi planlama gelişmenin önünde bir engel haline gelmiştir**. Çözüm piyasa ekonomisine geçiştir. Doğru açıklama farklıdır: Üretici güçler geliştikçe, teknoloji karmaşıklaştıkça, artan gelire birlikte tüketim ihtiyaçları zenginleştikçe, **ulusal sınırlar planlanmış bir ekonominin gelişmesi önünde gittikçe daha büyük bir engel haline gelir**. Dolayısıyla çözüm işçi devletlerinin bütünleşmesinde, daha da öteye dünya devriminin ileri kapitalist ülkelere yayılmasında yatar. Bunun için ise iktidarını geçmişte ulusal komünizm üzerine kurmuş olan, bugün ise dünya kapitalizmine teslim olmaya yönelen bürokrasinin iktidarına son verilmesi gerekir.

(4) Merkezi planlamanın sorunları ne olursa olsun piyasa sosyalizmi uygulamaları daha da kötü sonuçlar vermiştir. Ampirik veriler, sadece bu noktayı değil, bir yıl öncesine kadar, planlı ekonomilerin performansının piyasa sosyalizmi modellerini uygulayan ekonomilerden açıkça üstün olduğunu gösterir. Yani, planlı ekonomilerin “iflas” etmiş olduğu doğru değildir.

(5) Piyasa sosyalizmi bir proje olarak, kendi içinde patlayıcı bir çelişki taşır. Piyasanın mantığının serbesti içinde işlemesi işçi devletinin çerçevesi içinde mümkün değildir. Dolayısıyla ya piyasa sosyalizmi çözmeye çalıştığı sorunları genişleyen ölçekte yeniden üretir, ya da piyasanın mantığının sonuna kadar götürülmesi için işçi devletinin temellerinin ortadan kaldırılması gerekir.

(6) Piyasa sosyalizminin en önemli teorik sözcüleri son dönemde piyasa sosyalizminin “gerçekleştirilebilir” bir proje olmadığını kabul etmişlerdir.

(7) Piyasa sosyalizminin “gerçekleştirilebilir” bir proje olmadığı, pratik gerçeklikte “piyasa ekonomisine dönüş” adı altında başlatılan reformların da nesnel bir kaçınılmazlıkla kapitalizme dönüş yoluna girmesiyle her gün daha çok berraklaşmaktadır.

Bunlar piyasa sosyalizmi için ağır, altından kalkılması güç sonuçlar. Tarihin çok ilginç bir noktasında, tam da sosyalist planlama düşüncesi görünüşte çok büyük bir

yara almışken, tam da merkezi planlamaya dayalı “sosyalizm” yerini **görünüşte** piyasa sosyalizmine bırakırken, **gerçekte** bürokratik işçi devletlerinin içine girdiği çürüme sürecinin sonucunun piyasa sosyalizmi değil kapitalizm olduğu ortaya çıkıyor. **Pratiğin yargısı piyasa sosyalizminin lehine değil aleyhine**. Tarihte kendisi için en büyük fırsat doğmuşken, işçi devletlerinde piyasa fikri bu kadar yaygın destek bulurken, piyasa sosyalizminin hiçbir geleceği yok. Üstelik, pratiğin bu yargısı, piyasa sosyalizminin en ciddi temsilcileri tarafından teorik olarak da kabul ediliyor.

Piyasa sosyalizmi kendi mahkemesinde yargılanmış ve daha dün ateşli avukatları olan yargıçlarca mahkûm edilmiştir.

Sosyalist planlamaya gelince, bu yazıda savunulan görüşler, bugün ağır yaralar almış olanın, bürokratik yozlaşmaya uğramış, ulusal sınırların kafesi içinde bunalmış Stalinist planlama olduğunu gösteriyor. **Bu** planlamanın ölüm günü belki de gelmiştir. Ama sosyalist planlamanın hayır! İnsanlık piyasanın anarşisinden ve kör yazgisından kurtulmadıkça, bu deli gömleğini üzerinden atıp özgür ve bilinçli biçimde kendi geleceğini kararlaştırmanın araçlarını yaratmadıkça sosyalist planlama kaçınılmaz bir alternatif olarak varlığını sürdürecektir.

Ama bugünkü bürokratik planlamanın temeli olan işçi devletlerinin ölüm fermanını imzalamakta hiç kimse acele etmemeli. Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’da kapitalizmi yeniden tesis etmek isteyenlerin önünde uzun, inişli-çıkışlı, sürprizlerle dolu bir yol ve verilecek savaşlar var. Sovyetler Birliği’nde beş yıldır Sovyet işçi sınıfının korkusundan reformlar doğru dürüst uygulamaya konulamadı. Şimdi Gorbaçov glasnost’un sonu demek olacak bir polis devletinin köşe taşlarını yerleştirmekle meşgul. Doğu Avrupa’da iktidar el yakıyor. Dayanışma hükümetinin ve Bulgar Sosyalist Partisi’nin bir yıldan kısa bir süre içinde iktidardan düşmesinin gerisinde kapitalizmin yolunu döşeyen reformların çıkmazları yatıyor. Kitlelerdeki tepki henüz umut verici kanallara akmaya başlamış değil. Bürokrasinin on yıllar süren zorba ve küstah yönetiminin geride bıraktığı travma, sosyalizmin daha bir süre bu ülkelerde prestij kazanmasını düşük bir olasılık haline getiriyor. Ama bir şey kesin: Eğer kapitalizme dönüş engellenecekse bu, uluslararası dayanışmanın da katkıda bulunacağı bir süreç içinde, işçi sınıfı öncülüğünde geniş halk kitlerinin yeniden mücadeleye girmesiyle ve bu kez mücadelenin içinde yeni, devrimci, sosyalist, enternasyonalist partiler inşa etmesiyle mümkün olacak.

Bu olasılığın ne kadar güçlü ya da ne kadar zayıf olduğunu tartışmanın yeri burası değil. Ama bir sonuç açık. Eğer bu olasılık gerçekleşmezse, bugünün bürokratik işçi devletlerinde gelecek, en azından bir süre için, kapitalizmdir. Yok, işçi sınıfı hareketi önümüzdeki yıllarda Doğu Avrupa’da ve Sovyetler Birliği’nde 1989’da yarım kalan dramın ikinci perdesini tamamlamayı üstlenirse, gelecek sosyalist planlamanındır. Ama seçim kapitalizm ile sosyalizm arasındadır. Piyasa sosyalizminin geleceği yoktur.

Sosyalizm, “bireyin toplumsal gücünü de, toplumsal bağına da cebinde taşı(yacağı)” bir toplum olmayacaktır.⁴⁶

46 K. Marx, *Grundrisse*, a.g.y., s. 156. Ekleme gerek yok ki, söz konusu bölümde Marx, “bireyin toplumsal gücünü de, toplumsal bağına da cebinde taşıdığı” toplum diye kapitalizmi tanımlıyor.

Kitap Tanıtımı

Huitzilopochtli'nin Sofrası

*Huitzilopochtli'nin
Sofrası*
Özdeniz Pektaş
Paris Yayınları

“Sizin meşrebinize uymayan tercihler yaptığımız zaman şeytana itaat etmiş oluyoruz. Size göre, İsa'nın yolundan sapmışlarız biz! Ya on binlerce zavallıyı kırıp geçiren salgın hastalıklar, kuraklıklar, felaketler? Bunlara gelince ne diyorsunuz? Tanrı seni/sizi/onları cezalandırıyor ya da sınıyor. Peki, tanrı kendi yarattığı şu yoksul aciz beşerlere neden bunları yapıyor? Neden size değil de onlara? Zatîlilerinizden daha günahkâr değillerdir herhalde! Cevap vermek için zahmet etmeyin. Ne diyeceğinizi biliyorum: onun iradesi bizim idrakimizin ötesindedir. Ben sizi yargılıyor olsaydım cevabım farklı olurdu: demek ki, tanrı da zaman zaman şeytana uyabiliyor!”

Hafıza sanatı ustası, eski rahip Giovanni Filippo ve çırağı Leonard'ın bir ucu Amerika kıtasına diğer ucu Avrupa ve Afrika'ya uzanan, Akdeniz'in sularında nihayete eren öyküsü.